Ann Delbeke

DE *AUSLANDSORGANISATION* IN BELGIE (1932-1944) *

Tijdens een ekonomische depressie, gebeurt het wel meer dat mensen hun vaderland ontvluchten, om in het buitenland hun geluk te beproeven. Zo ook verspreidden zich tijdens de jaren 30, talloze Duitsers over de gehele wereld. Niettemin bleven zij de politieke situatie in hun land nauw volgen en velen onder hen sympatizeerden met het opkomend nationaal-socialisme. Al in 1929 organizeerden zich Duitse nationaal-socialisten in Paraguay. In 1939 volgden Zwitserland en de Verenigde Staten. Vanuit deze nationaal-socialistiche kernen kwam de vraag, of Hitlers NSDAP geen overkoepelende organizatie voor Duitse nationaal-socialisten in het buitenland kon oprichten. Na de verkiezingsoverwinning van de NSDAP in Duitsland op 14 september 1930, voelde de partij wel iets voor dit voorstel, temeer omdat zij op die manier wist op de steun te kunnen rekenen van talrijke Duitsers in het buitenland. Zo ontstond in mei 1930 binnen de nazi-partij, de *Auslandsabteilung*, waardoor alle buitenlandse Duitse nationaal-socialistische kernen aan haar werden ondergeschikt. De partijleiding schreef voor dat alléén *Reichsdeutschen* als leden van de NSDAP in het buitenland mochten opgenomen worden. Dat waren alle Duitse staatsburgers die zich al dan niet tijdelijk in een ander land gevestigd hadden. Zij werden onderscheiden van de *Volksdeutschen*, nl. Duitsers die uitgeweken waren naar een ander land en die het staatsburgerschap van dat land hadden aangenomen (1).

Na Hitlers machtsovername in 1933 veranderde de *Auslandsabteilung* in *Abteilung für Deutsche im Ausland*. De leiding werd toevertrouwd aan E.W. Bohle. Deze breidde de *Abteilung* uit. In 1934 kreeg ze de benaming *Auslandsorganisation der NSDAP (AO)* en Bohle kreeg in april 1935 de rang van *Gauleiter*. Hij stond nu aan het hoofd van een niet onbelangrijke partijorganizatie die de leiding had over meer dan 500.000 Duitsers in het

---

* Dit artikel is een samenvatting van onze onuitgegeven licentiaatsverhandeling, die voornamelijk gebaseerd is op het archief *Auslandsorganisation* dat zich in het Koninklijk Legermuseum te Brussel bevond. Sinds enige tijd werd dit archief afgestaan aan het *Bundesarchiv* te Koblenz en wacht men in ruil op mikrofilms. Onze archiefverwijzingen komen hierdoor natuurlijk in het gedrang.

(1) Wij spreken verder van Duitsers en maken alleen het onderscheid als het noodzakelijk is.

buitenland ([2]). Een der belangrijkste principes van de *Auslandsarbeit* was, dat de *Parteigenossen sich nicht in die Politik ihres Gastlandes einmischen sollen.* Zij zouden steeds moeten erkennen dat de *Ortsgruppen* der NSDAP alleen maar propaganda voerden *für ein freies nationalsocialistisches Deutschland* en in geen geval *der staatrechtlichen Bestand des betreffendes Landes gefährden würden.* De nationaal-socialistische groepen in het buitenland hadden als taak, leden voor de NSDAP te werven en hiermee de binnenlandse strijd van buitenuit, vooral financieel, te steunen. Als biezondere opdracht moesten ze de *Greuelnachrichten* in het buitenland betreffende het nationaalsocialisme tegenwerken.

Vóór de eerste wereldoorlog stond België erg positief tegenover de grote Duitse aanwezigheid ([3]). De gebeurtenissen tijdens de jaren 1914-1918 verdrongen echter deze sympatie en gastvrijheid, om plaats te ruimen voor een anti-Duitse stemming. De meeste in België verblijvende Duitsers keerden ijlings terug naar hun vaderland of emigreerden naar elders. Alle Duitse scholen en verenigingen — en dat waren er heel wat — verdwenen. Pas na de ekonomische herleving in 1925 — waaruit een ontspannen internationale sfeer voortvloeide, met als hoogtepunt het Locarnopakt — kregen Duitsers weer kans om zich in ons land te vestigen. België ondertekende in 1935 een ekonomisch verdrag met de Weimar-Republiek. Deze handelsovereenkomst en de heropening in Antwerpen van een Duits konsulaat betekenden een direkte stimulans voor de Duitse aanwezigheid in ons land. Geleidelijk aan heropenden de *Deutsche Schulen* in Brussel en Antwerpen hun deuren en bloeide het Duitse verenigingsleven weer op. Dit werd mogelijk omdat de Belgische publieke opinie haar vijandige houding tegenover de Duitsers gemilderd had, mede tengevolge van de verdere ontspanning in de internationale relaties. Duitsland was nl. in september 1926 toegetreden tot de Volkenbond en had de oorlog als middel ter beslechting van internationale konflikten afgezworen. Bovendien had geen enkele van die Duitse verenigingen een uitgesproken politieke kleur.

Toch nam in de loop van 1931 de voorzitter van de *Deutsche Evangelische Kirchengemeinde* in België, Burberg, kontakt op met de *Auslandsabteilung* in Hamburg, met het verzoek de partijleden in België beter aaneen te sluiten. Omdat er in België organizatorisch nog niets bestond, verwees *Auslandsabteilungschef*, Nieland, Burberg naar zijn partijgenoot Patzig, die zojuist een NS-*Stützpunkt* in Holland had opgericht. Hamburg gaf aan

(2) Cijfers van 1937. Hierbij werden niet de Duitse inwoners van de V.S. en Canada gerekend. Van deze 500.000 Duitsers waren er 25.615 partijlid (5%). In 1938 waren er 29.099 *Reichsdeutschen* partijlid (6%), (H.A. JACOBSEN, *NS-Aussenpolitik*, Frankfurt/Main, 1968, p. 137).

(3) Brussel telde, als grootste kolonie, in 1890 10.750 Duitsers. In Antwerpen groeide hun aantal van 5.173 in 1890 tot 12.370 in 1912 (E. HUHN, *Die Allgemeine Deutsche Schule*, lic. verhandeling, Antwerpen, 1972-1973, p. 2-27. Met dank aan Prof. Van Passen).

Patzig de opdracht gelijktijdig de belangen in België waar te nemen. Meer gebeurde er voorlopig niet.

Veel belangrijker voor het Duitse partijleven in België was de oprichting in december 1931 van de vennootschap *Internationale Drahtexport Gesellschaft* of IWECO. Dertien Belgische firma's verenigd in *L'Union des Tréfileries et Clouteries belges* (U.T.C.B.), werden in deze internationale firma vertegenwoordigd door Léon-Antoine Bekaert en Jean Delori (4). In het kader van deze stichting met zetel te Brussel, stuurde de Duitse firma, het *Drahtverband* G.m.b.H., 50 werknemers naar Brussel. De overkomst van deze arbeiders betekende niet alleen een versterking van de Duitse aanwezigheid in België, maar was meteen ook een infiltratie van het nazi-element in de Brusselse Duitse gemeenschap, want velen onder hen waren NSDAP-lid. Zij vormden al vlug — let hier en verder op de snelle ontwikkeling — een kern op initiatief van partijlid Karl Buchmann met het doel in Brussel een NS-*Stützpunkt* te organizeren. Begin 1932 kwam Buchmann in kontakt met Patzig, die officieel de belangen van de in België levende NSDAP-leden moest behartigen. Nieland stelde Buchmann toen aan als vertrouwensman van de *Auslandsabteilung der Reichsleitung der NSDAP* in België. Buchmann zette een wervingscampagne in en dit leidde in september 1932 tot het ontstaan van *Ortsgruppen der Auslands-Organisation* in Brussel en in Antwerpen (5).

Op zichzelf blijkt dit proces erg spontaan te zijn ontstaan. De uitgesproken ijver, waarmee deze IWECO-bedienden zich gingen « ontfermen » over al de bestaande Duitse ontspannings- en sportgroeperingen, om ze via een *Gleichschaltungsprozess* onder de hoede van de NSDAP te krijgen, wijst echter duidelijk op een vanuit Duitsland geïnspireerde operatie. Zo evolueerde de niet-politieke, Duitse kolonie in België tot een groep Duitse burgers die — met zin, of tegenzin — onder de leiding kwamen te staan van een uitgesproken nazi-organizatie. Deze eerste Duitse NSDAP-kernen in ons land breidden zich uit en werden in 1937 gegroepeerd in de *Landesgruppe Belgien*, geleid door A. Schulze. Deze was rechtstreeks ondergeschikt aan de *Gau Ausland* of de *Auslandsorganisation der NSDAP* in Duitsland, die organizatorisch over dezelfde uitbouw

(4) IWECO werd gesticht op 17 december 1931. Deze internationale firma bestond uit 9 Duitse, 2 Tsjechoslovaakse, 4 Nederlandse, 1 Hongaarse, 2 Deense en 13 Belgische firma's. De vereniging had tot doel de aankoop en export van de draadprodukten van haar geassocieerden te behartigen. Om dit doel te bereiken mochten ze, d.m.v. participatie, het creëren van nieuwe vennootschappen, door fusie en dergelijke, belangen stellen in elke onderneming zetelend in België of het buitenland (*Recueil spécial des actes, extraits d'actes ... relatifs aux sociétés commerciales*, nov.-dec. 1931 — BDC-dossier J.R.Koch: Brief van de *Leitung der AO der NSDAP Gauschatzmeister* Leonardt aan de *Reichsschatzmeister der NSDAP* (1942) — KLM, D1 F1/F3).

(5) Hoe deze infiltratie juist in zijn werk ging, beschrijven we uitvoeriger in onze onuitgegeven licentiaatsverhandeling. Het is bijvoorbeeld opvallend dat vooraanstaande AO-leiders in België, zoals Egon Ebenfeld, Heinrich Wehmeier, Heinrich Alms, allen een funktie hadden bij IWECO (NCWO II-CDD, nr. 21(AO)). De officiële stichtingsdag van de Og. Brussel was 25 sept. 1932 (*Feldpostbrief der Ortsgruppe Brüssel*, Nr. 53, D 32).

beschikte als elke andere *Gau* in het Duitse Rijk. Onder de *Landesgruppe* stonden de *Ortsgruppen*, die meestal 1500 gezinnen omvatten (6). Aan het hoofd ervan stond de *Ortsgruppenleiter* — noodzakelijk een partijlid — die de taak had de *Ortsgruppe* tot een slagvaardig nationaal-socialistisch instrument uit te bouwen. Daarvoor beschikte hij over een volledige staf, een mini-*Gau*-administratie. Een *Stützpunkt* was identiek georganizeerd, maar groepeerde minder leden. Ondergeschikt aan de *Ortsgruppenleiter*, die alle *Zellen* binnen de grenzen van een gemeente groepeerde, werkte de *Zellenleiter*. Zijn taak richtte zich in 't bijzonder op nationaal-socialistische scholing en politieke arbeid. Een *Zelle* bestond uit 4 tot 8 *Blocken*, die elk 40-60 gezinnen groepeerden. Aan het hoofd ervan stond een *Blockleiter*, die partijlid moest zijn en belast was met de *Betreuung* van alle Duitsers. Hij waakte over de nationaal-socialistische wereldbeschouwing en zorgde ervoor dat Duitsers nationaal-socialistische organizaties bijtraden (7). Onze bekommernis gaat nu uit naar de manier waarop de Brusselse *Ortsgruppe* — wij beperken ons tot Brussel omdat ook ons bronnenmateriaal zich tot dit gebied beperkt — haar leden tot het nationaal-socialisme wilde bekeren.

I. DE AO ALS SOCIALE HULPVERLENER

De *Auslandsorganisation* in België kon gebruik maken van een goed uitgebouwd organizatienet. Om zijn propaganda-aktiviteit naar behoren te kunnen vervullen beschikte de *Landesgruppe* over verscheidene diensten. In haar werking steunde de AO echter vooral op nevenorganizaties, die een ondergeschikte plaats kregen binnen de *Landesgruppe*. Het waren in eerste instantie het *Deutsche Arbeiterfront* (DAF), de *Nationalsozialistische Frauenschaft* (NSV) en het *Deutsches Frauenwerk* of *Auslandsdeutsche Frauenschaft* (AFS). Het DAF groepeerde alle Duitse arbeiders en zijn vertegenwoordigers in elk Duits bedrijf in België waakten over het nationaal-socialistische ideeëngoed. Wegens de omvang en het gebrek aan voldoende studiemateriaal, lieten we deze organizatie in onze studie onbesproken. De NSV moest de « noodlijdende volksgenoten sterken in hun fysische en psychische weerstand, zodat de hulpbehoevende weer levenswil krijgt en bereid is zich en zijn gezin in dienst te stellen van de volksgemeenschap » (8), terwijl het *Deutsche Frauenwerk* tot taak had *ihre Mitglieder durch eine intensive ausgerichte Schulung Trägerinnen der nationalsozialistischen Weltanschauung und damit deutschen Wesens und Deutschen Kultur zu erziehen* (9). Binnen de hiërarchisch opgebouwde *Landesgruppe* hadden deze verenigingen een uitgebreide eigen organi-

(6) De Duitsers rekenden met gezinnen, vandaar dat het moeilijk is het juiste aantal Duitsers in België te kennen. Voor een benaderend personengetal vermenigvuldigden ze het aantal gezinnnen met 2,5.

(7) *Organisationsbuch der NSDAP*, p. 110-116.

(8) W. REHER, *NS-Volkswohlfahrt in Deutschland*, Berlijn, 1942, p. 12.

(9) W. BEHR, *Auslandsdeutsche Frauenschaft*, in *Jahrbuch der AO*, 1940.

zatie. Het zijn vooral de NS-*Volkswohlfahrt* en het *Deutsche Frauenwerk* die de propagandavoering in de praktijk zullen omzetten.

We weten niet met zekerheid hoeveel Duitsers tijdens de vooroorlogse periode in ons land woonden en we kunnen ook het aantal AO-leden niet bepalen. Wel is er zeker een evolutie in de werkingssfeer van de AO. Vóór 1933 groepeerde ze enkel 16 NSDAP-leden van de Duitse kolonie in België, door wier toedoen de *Ortsgruppen* trouwens ontstonden. Na de machtsovername steeg het ledenaantal tot ongeveer 323 in 1937 ([10]). Niet alleen breidde het aantal partijleden zich uit maar er werden ook steeds meer aktiviteiten door de AO op touw gezet. De leiders bleven verplicht partijleden, maar de hulp die van de organizatie uitging werd meer en meer aan elke Duitser aangeboden. Na 1937 was elk Duits kolonielid — partijlid of niet — automatisch AO-lid, vermits de *Landesgruppe Belgien* de bevoegdheid kreeg over alle in België levende Duitsers. Hoeveel er toen in ons land leefden is nog niet achterhaald. Wel weten we dat in 1936-1937 alleen in de *Ortsgruppe* Brussel, ongeveer 650 Duitsers leefden waarvan ongeveer 170 NSDAP-leden. In Luik verbleven er 21 partijleden (op een ongekend aantal Duitsers) ([11]). De Duitse zege na de achttiendaagse veldtocht bracht wel heel wat meer Duitsers naar België, zodat ook de *Landesgruppe* steeds aangroeide. De *Militärverwaltung* stelde echter duidelijk dat de *Wehrmachtangehörigen*, dus alle soldaten en officieren, niet tot het ressort van de AO behoorden. Voor de oorlogsperiode 1940-1944 kunnen we zelfs geen benaderende cijfers geven over het totale ledenbestand van de *Landesgruppe* in België. Alleen voor de *Ortsgruppe* Brussel weten we dat tussen februari 1941 en februari 1942 het aantal NSDAP-leden steeg van 177 tot 271 ([12]). In 1942 zouden ongeveer 3.900 Rijksduitsers in Brussel gewoond hebben ([13]).

Sociale hulp als propagandamiddel

1. VÓÓR 1940

Na haar oprichting in België, beperkte de AO zich tot ledenwerving voor de NSDAP. Vanaf 1934 zal de verdere ontplooiing van de organizatie van de *Ortsgruppen* een uitbreiding van de aktiviteiten met zich brengen. Belangrijk was o.m. het geregeld bezoek van Duitse partijvoormannen aan België, die voor hun landgenoten nationaal-socialistische propaganda-voordrachten hielden. Vanaf 1934 zal de werking van de AO zich echter vooral koncentreren op het verlenen van sociale hulp aan behoef-

(10) H.A. JACOBSEN, *op.cit.*, p. 664.
(11) Afrekening WHW/1936/1937 (KLM, D11 F3). *Mitgliederstandsmeldung* van *Kreisleiter* Ebenfeld aan de *Gauschatzmeister der AO der NSDAP* in Berlijn dd. 23.9.1936 (KLM, D20bis F7)
(12) *Monatsabrechnung*, jan. 1941-april 1942 (KLM, D24 F3).
(13) *Feldpostbrief der Ortsgruppe Brüssel*, Nr. 28 (KLM, D32).

tige Duitsers in België, hetgeen prachtige mogelijkheden tot beïnvloeding bood. Het zou ons te ver leiden hier in te gaan op de finesses van de organizatorische werking alsook op hoeveel Duitsers welke ondersteuning kregen. We gaan wel verder in op de sociale hulpverlening van de NSV en de AFS. Daarbij verliezen we niet uit het oog dat beide groepen propagandistische doeleinden nastreefden en zelfs sociale kontrole beoogden op hun landgenoten.

Prioritair in de hulpverlening stond de *Familienpflege*, de zorg voor het gezin. Aanvankelijk kregen de families enkel ondersteuning in natura o.m. door aardappelen- en kolenleveringen of het uitdelen van kleren in de winter. In Brussel konden de Duitsers gratis een *Vertrauensarzt* raadplegen en in de *Deutsche Schule* onderzocht een tandarts geregeld de tanden van de kinderen. De NSV ondersteunde verder de Duitse scholen — vooral in Antwerpen — o.m. door het betalen van maaltijden en leerboeken voor de armere kinderen. In speciale gevallen, zoals voor ziekte en huurschulden, gaf de NSV baar geld. Dit was vooral het geval in Limburg waar zich de armste Duitse kolonie bevond. Deze werd financieel bijgestaan door de rijkere Brusselse Duitse gemeenschap ([14]). Kleine attenties deden de Duitsers in België altijd voelen dat ze in een grote georganizeerde gemeenschap waren opgenomen. Bij geboorten en huwelijken feliciteerde de *Landesgruppe* haar leden. De *Blockleitern* brachten kleine of grote geschenken, naargelang de financiële situatie van het gezin ([15]). Bij overlijdens sprak de *Auslandsorganisation* een blijk van medeleven uit. Met Kerstmis ontvingen de armere Duitsers een kerstgeschenk en vooral kinderen werden dan verrast met een pakket snoepgoed en fruit! De NSV bood jonge meisjes vanaf 16 en vrouwen een opleiding tot verpleegster, kinderverzorgster of kleuterleidster aan, in de hoop dat zij de lege plaatsen in Duitsland zouden opvullen. De kandidaten moesten « arisch » zijn en een goede politieke, m.a.w. nationaal-socialistische, overtuiging bezitten die nog door de opleiding zou worden versterkt. De interesse van de Duitsers in België voor een dergelijke scholing bleek echter niet erg groot te zijn ([16]).

Niet alleen trachtte de AO in België werkkrachten voor Duitsland te winnen, maar ze hielp ook Duitsers in moeilijkheden naar hun vaderland terug te keren. Nochtans wilde de NS-*Volkswohlfahrt* nog in 1937 elke Duitse kracht in het buitenland behouden. *Jede Rückwanderung wertvoller auslandsdeutscher Elemente bedeutet eine Schwächung des Auslandsdeutschtums an sich, darüber hinaus aber auch des deutschen Aus-*

(14) *Bericht über die Leistungen und Aufgaben der NSV innerhalb der Landesgruppe Belgien* door F. Pöhls, 6 juni 1937 (KLM, D11 F3).

(15) Gelukwensen bij geboorten en huwelijken. Medeleven bij overlijden, 1936-1944 (KLM, D20bis F3).

(16) NSV-briefwisseling en rondschrijven betreffende de *Schwesternschaft und Kindergartnerinnen*, 1938-1939 (KLM, D15 F5).

senhandels und der deutschen Weltgeltung ([17]). De *Gau Ausland* zou haar afdelingen in het buitenland gevraagd hebben de *Rückwanderungsbewegung* met alle middelen te stoppen. De Duitsers moesten in het buitenland een gemeenschappelijk front vormen en terugkeren naar de *Heimat* bleef niet langer een privé-aangelegenheid.

Vanaf 1938 veranderde de NSV in België haar houding. Duitsers werden aangezet terug naar Duitsland te keren. Dit kaderde in een besluit van de Berlijnse overheid het terugkeerverbod in te trekken, waarbij ze zelfs vele Duitsers verplichtte terug naar hun vaderland te komen. In hoeverre Duitsers vóór 1940 door de NSV onder druk gezet werden om België te verlaten weten we niet. Wel trok ze soms alle materiële steun in waardoor vele zieken en armen niets anders konden, dan terug naar hun vaderland te keren. In 1939 verlieten ongeveer 120 Duitse onderdanen met hulp van de NSV België. Alleen als hun situatie hier in de toekomst kon verbeteren kregen de Duitsers van de Belgische AO-afdeling toestemming om te blijven. Kortom, minder welgestelde Duitsers of Duitsers met een gerechtelijk verleden kregen bevel op te stappen, om het « aanzien » van het Duitse volk in het buitenland niet te schaden.

De *Kinderlandverschickung*, *Heilverschickung* en *Muttererholungsverschickung* gaven kinderen, zieken en moeders de mogelijkheid om naar hun vaderland te reizen, om er te spelen, te genezen of te rusten. Daarvoor beschikte de NSV over verschillende vakantiekampen (*Heimen*) in ongerepte natuurgebieden. De *Heilverschickung* zond zieke vrouwen, meestal TBC-patiënten, naar kuuroorden in Duitsland waar ze een volledige doktersbehandeling kregen. De AO moedigde deze reizen aan, omdat de patiënten naast een medische behandeling ook een efficiënt onderricht in de nationaal-socialistische ideologie kregen. Goed gedrag en dankbaarheid « tegenover *Führer* en volk » waren de verplichting van de patiënt ([18]). Na het beëindigen van de kuur stuurde het *Hauptamt für Volkswohlfahrt* in Berlijn een geneeskundig rapport over elke patiënt naar de *Landesgruppe* en *Ortsgruppen*. Het bevatte exacte gegevens over elke persoon, waarover de *Landesgruppe* een volstrekte kontrole behield, doordat zij er moest op toezien dat de patiënt zich hield aan de verdere doktersbehandeling ([19]).

Net zoals de *Heilverschickung* verzorgde de *Muttererholungsverschickung* reizen naar Duitsland voor gezonde vrouwen, bij voorkeur moeders ([20]). De moeders moesten hun kinderen achterlaten in België waar de NSV voor hen zou zorgen. Dit was waarschijnlijk de reden waarom dit initiatief weinig sukses kende. Nochtans werden de *Ortsgruppen* er zoveel

(17) *Bericht über die Leistungen und Aufgaben der NSV*, 6 juni 1937 (KLM, D11 F3).
(18) Omslagbrieven van vrouwen uit *Kurorten* van NSDAP-*Reichsleitung*, *Hauptamt für Volkswohlfahrt*, *Allgemeine Heilsverschickung* (KLM, D13 F2).
(19) *Merkblatt für verschickte Kranken* (KLM, *id.*).
(20) *Merkblatt für Muttererholungsverschickung*, vermoedelijk eind 1938 (KLM, *id.*)

mogelijk toe aangezet vrouwen voor deze vakanties aan te trekken, tevergeefs echter. Tussen januari en april 1939 bijvoorbeeld kreeg de *Landesgruppe* twee definitieve aanvragen. De AO Berlijn uitte hierover haar ongenoegen, omdat naast een geestelijke en lichamelijke verkwikking, *die auslanddeutsche Mutter in den reichsdeutschen Muttererholungsheimen auch noch eine Ausrichtung im nationalsozialistischen Sinne erhält. Nationalsozialistischen Gedankengut wird ihr nahegebracht, bisherige Leistungen seit der Machtübernahme veranschaulicht — mit einem Wort — die Mutter wird geschult* ([21]). En dit weer op diezelfde onopvallende en dus efficiënte wijze want *diese Schulung erfolgt so geschickt im Laufe des Tages, dass die Mutter es selbst kaum merkt und eine Erholung durch einen vielleicht zu befürchtenden Schulzwang nicht beeinträchtigt wird.*

Het was dan ook niet te verwonderen dat de *Landesgruppe* haar mensen steeds meer aanzette hun aandacht op de *Erholung* toe te spitsen. Omdat er zo weinig interesse van de Duitse vrouwen zelf uitging, gebeurde het wel eens dat ze onder druk werden gezet. Een moeder vroeg de plaatselijke NSV-*Ortsobmann* haar te schrappen van de lijst — waarschijnlijk door de nationaal-socialistische vrouwenorganizatie opgesteld — omdat ze zich ziek voelde. De ware reden was echter dat ze haar kinderen niet wilde alleen laten. De *Ortsobmann* besliste er anders over. Naar zijn mening kon een vrouw met o.m. een 16-jarige dochter gerust het huis verlaten. Hij had voor haar reeds een afspraak gemaakt met de arts voor een medisch attest. In juli kon de vrouw vertrekken ([22]). Zo verlieten nog vrouwen tegen hun zin hun familie, maar slechts weinigen maakten na hun vakantie een ontevreden indruk, hetgeen de efficiëntie van deze bedekte propaganda-reizen bewijst. Velen stuurden een positief en emotioneel geladen verslag naar hun NSV-*Ortsobmann*.

In kombinatie met de *Mutterholungsverschickung* konden ook kinderen sinds 1934 van een door NSV georganizeerde vakantie genieten. De kinderen logeerden in Duitsland bij families, in NSV-kampen of bij verwanten. Ook met deze *Kinderlandverschickung* werd *ein propagandistischer Zweck erfüllt, denn so ein Kinderherz prägt sich gute Eindrücke ewig ein und urteilt vorurteilslos und gerecht, darum auch richtig* ([23]). Ouders mochten hun kinderen tijdens het verblijf geen brieven schrijven. Bij lange verblijven zorgde de NSV voor Duits onderwijs, de *Hitler-Jugend* voor ontspanning.

Al deze ondernemingen werden grotendeels gefinancierd door het *Winterhilfswerk* (WHW), dat tevens de verbondenheid tussen de Duitsers in het buitenland en Duitsland verstevigde. Elke winter, vanaf oktober tot maart, zette de NSV al haar krachten in om door sensibilizering van de

(21) *Rundschreiben* Nr. 8 van NSV-*Landesgruppe Belgien*, 22 maart 1939 (KLM, *id.*).
(22) Dossier *Frau* Gürtel, maart-juli 1938 (KLM, *id.*).
(23) KLM, D13 F1.

bevolking en allerlei akties zoveel mogelijk geld binnen te rijven. De eerste Winterhulpkollektes in België begonnen in de winter van 1936-1937. Bij de uitvoering werkte heel de *Landesgruppe* samen. Het WHW werd in elke *Ortsgruppe* afzonderlijk georganizeerd. Het bestond voornamelijk uit persoonlijke giften, het verkopen van kentekens en het houden van een gezamenlijk *Eintopf-Essen*. Elke wintermaand ging de *Blockhelfer* minstens tweemaal aankloppen bij de Duitse families in zijn gebied om een gift op te halen. In principe waren de giften vrij, maar indien een Duitser weigerde een bijdrage te betalen meldde de NSV-*Helfer* dit onmiddellijk aan de *Ortsgruppenleiter*. Ook wanneer de NSV-helper de giften niet in verhouding vond met het inkomen van de familie of wanneer de families niet elke maand bijdroegen, moest de *Ortsgruppenleiter* hiervan op de hoogte worden gesteld. De NSV-helper noteerde al zijn bezoeken op steekkaarten ([24]). Zo bleef de *Ortsgruppe* op de hoogte van het doen en laten van elke Duitser. De persoonlijke giften brachten het meeste geld in het laatje. De tweede grootste bron van inkomsten was de *Eintopf*, die vier tot vijf maal binnen een winterperiode, op een zelfde zondag, gelijktijdig in alle *Ortsgruppen* in België, maar ook in Duitsland en alle andere landen, plaatsvond. Elke Duitser kon dan samen met zijn landgenoten een éénschotel-middagmaal tegen vergoeding gebruiken. Wanneer de NSV in een bepaalde maand geen *Eintopf-Essen* organizeerde, verzamelde ze geld via een *Eintopf-Sammlung*. De eerste geldinzamelingen vonden waarschijnlijk plaats in de winter van 1935-1936, maar het eerste *Eintopf-Essen* pas op 14 maart 1937. Deze etentjes konden altijd ongestoord plaatsvinden. Toch besefte de Brusselse NSV-*Ortsobmann* dat na de Duitse inval in Polen, de voorbereidingen van de winterhulp in Brussel wegens de politieke toestand moeilijker werden. Toch zette de NSV de traditie verder. Alleen zag ze af van een uitnodiging aan de Duitsers door een algemeen rondschrijven ([25]). De totale winst van het *Winterhilfswerk* in een *Ortsgruppe* ging naar de NSV. Deze ondersteunde met het geld de noodlijdende Duitsers in hun gebied, ook via financiering van de *Auslandsdeutsche Frauenschaft*. Een groot deel van de winst droeg de *Ortsgruppe* echter over aan de *Landesgruppe*. Deze verdeelde de som opnieuw over de verschillende *Ortsgruppen* en *Stützpunkten*. Zo konden de arme Duitse kolonies in ons land, zoals te Luik en Eisden, ondersteund worden door de rijkere kolonies, zoals die van Brussel en Antwerpen. Nochtans verdeelde de *Landesgruppe* niet de hele som. Ze gaf een deel af aan de *Auslands-Organisation* in Berlijn, dat het geld op zijn beurt gebruikte om Duitsers in andere, minder welvarende landen bij te staan. Ze bereikte daarmee het doel van de AO, nl. financiële steun van buitenaf aan de strijd in Duitsland.

Ook bereikte de AO het doel de Duitsers in België ideologisch te scholen naar het nationaal-socialisme toe. Daarvoor gebruikte zij de sociale

(24) Vertrouwelijke mededeling van de NSV-*Landesgruppe* aan de *Ortsgruppen* Brussel, Antwerpen, Luik en Eupen, 29 september 1939 (KLM, D11 F4).
(25) Rapport Alms *Eintopf-Essen*, 15 oktober 1939 (KLM, D10 F1).

hulpverlening, vanouds een uiterst geschikt beïnvloedingsmiddel. Uiterlijk bleef de hulp erg onschuldig, maar ze duwde de begunstigden in een bepaalde ideologische richting. Toch bleef de propaganda gematigd en kwam ze — in tegenstelling tot na 1940 — niet agressief over. Wel was in de propagandistische sociale hulp het onderscheid tussen het uitoefenen van druk en verplichting soms miniem en maakte de AO van de moeilijke ekonomische situatie gebruik om de Duitsers psychologisch te beïnvloeden. Toch bleef haar houding menselijk. Vooral op het vlak van de *Ortsgruppen* haalde soms een meer humanitaire houding de bovenhand op een houding die enkel uitging van een nationaal-socialistische levensbeschouwing. Dit was niet verwonderlijk aangezien de lokale leiders dichter bij de mensen stonden, in tegenstelling tot de meer bureaukratische *Landesgruppe*, die op zichzelf een grotere druk vanuit Duitsland ondervond. In hoeverre deze houding veranderde na de Duitse bezetting van België beschrijven we hierna.

2. NA DE DUITSE INVAL IN BELGIE

De Duitse inval in België op 10 mei 1940 is onherroepelijk verbonden met de aanhouding en deportatie van duizenden « verdachten », op basis van een voordien slordig opgestelde administratieve lijst in een paniekreaktie uitgevoerd op bevel van minister van Justitie Janson. Onder hen bevonden zich talrijke Duitsers die teoretisch allemaal onder de AO ressorteerden, ook al bevonden er zich onder hen tegenstanders van het Hitlerregime die naar België waren uitgeweken. *Landesgruppenleiter* Schulze werd aangehouden, maar door de tussenkomst van de Duitse ambassadeur in België niet gedeporteerd. De *Stellvertretende Landesgruppenleiter* Koch vluchtte met andere vooraanstaande Duitsers naar de ambassade en wist zo aan een aanhouding te ontsnappen. Maar honderden Duitsers verging het anders. Globaal gezien bleek het grootste deel van de mannelijke Duitsers in België opgepakt te zijn, zodat de werking van de AO in het gedrang kwam. Alleen de Duitse vrouwen bleven gespaard van deze nachtmerrie. In die eerste oorlogsdagen waren het vooral zij die de verderzetting van de door de AO beoogde hulpverlening aan hun landgenoten op zich moesten nemen. Hun bekommernis ging in de eerste plaats naar de slachtoffers van de deportaties. Schulze en zijn plaatsvervanger Koch zetten zich onmiddellijk in voor de vrijlating van hun gevangengenomen en weggevoerde landgenoten. Zij probeerden dat vooral langs politieke weg. De *Auslandsdeutsche Frauenschaft* echter, had meer oog voor de materiële noden van de getroffen families en bezorgde hen in de mate van het mogelijke kleding en goederen. De NSV herstelde zich langzaam. Op 12 juni hervatte ze haar werkzaamheden en spitste vooral haar aandacht toe op Noord-Frankrijk, waar volgens de *Militärverwaltung* ongeveer vier miljoen vluchtelingen vanuit België toegestroomd waren. Ze bezorgde hen levensmiddelen en trachtte de terugkeer van de Belgische vluchtelingen naar hun land te bespoedigen.

Ondertussen had von Falkenhausen zich in ons land geïnstalleerd. België en Noord-Frankrijk ressorteerden onder hem en zijn hoogste ondergeschikte in België was *Militärverwaltungschef* Eggert Reeder. Op bevel van het OKH werd de sociale hulpverlening aan Duitsers in de *Militärverwaltung* geïntegreerd en zo dus ook de *Landesgruppe Belgien*. Aan de *Oberfeldkommandanturen*, die nu instonden voor de hulpverlening, raadde Reeder echter aan alle verzoeken om hulp over te laten aan de AO. In het biezonder moest zij de ingesteldheid van de hulpvragenden tegenover Duitsland vóór 1940 nagaan. Toch bleef het toekennen van een ondersteuning voorbehouden aan het militair bestuur en elke doorgevoerde AO-aktiviteit benodigde de toestemming van de *Oberfeldkommandanturen*.

Al verrichtten de NS-Vrouwenorganizatie en de NSV, de eerste dagen en weken na de Duitse inval baanbrekend sociaal werk, door de materiële noden van getroffen Duitsers — maar in de verwarring zelfs van Belgen en joden — te lenigen, konden zij nadat de eerste problemen rond de Duitse inval opgelost waren, weer volop draaien als propagandamachines. Zij hernamen vroegere aktiviteiten zoals *Rückwanderung, Heilverschickung, Muttererholungsverschickung* enz., dit alles nog steeds gefinancierd door de WHW-manifestaties. Maar door de oorlogssituatie kwamen er nieuwe taken bij, zoals *Soldatenbetreuung*. Al vlug benadrukte de *Auslandsdeutsche Frauenschaft* dat haar eerste taak bij de verzorging van de families bleef liggen, vooral bij de moeders en kinderen. Op 1 juni 1940 richtte ze een *Kindergruppe* op, die als voorbereiding op de *Hitler-Jugend* de zes tot tienjarige jongens en meisjes wilde bijeenbrengen ([26]). In november 1940 ontstond de NSV-*Mutterberatung*, geleid door de *Frauenschaft*, die hulp bood aan zwangere vrouwen, moeders en kinderen en hen regelmatig aan een geneeskundig onderzoek onderwierp, *denn Deutschland braucht ein gesundes, starkes Volk* ([27]). Vijf tot zes helpsters verzamelden klederen en legden een *Kleiderkammer* aan waarmee armere Duitsers bedeeld werden, verzorgde tevens de verdeling van aardappelen, levertraan, geneesmiddelen en melkpoeder en voerde de reeds lang bestaande *Muttererholungs-* en *Heilverschickungen* door.

Door een akkoord tussen Schulze en *Vizemilitärverwaltungschef* von Craushaar verkregen de AFS-vrouwen in juni 1942 het recht om bij vijandelijke aanvallen tegen Duitsland te helpen bij het Duitse Rode Kruis ([28]). Al in oktober van hetzelfde jaar legde de *Ortsgruppe* Brussel lijsten aan van plaatsen in en rond Brussel waar in tijden van nood, bij grote luchtaanvallen ongeveer 6.400 Rijks- en Volksduitsers konden worden ondergebracht ([29]). Vanaf februari 1943 begon diezelfde *Ortsgruppe* in het geheim

(26) Richtlijnen betreffende *Kindergruppen*, 1 juni 1940 (KLM, D19bis).
(27) KLM, D19 F2.
(28) *Landesfrauenschaftsleiterin* aan *Ortsgruppe Brussel*, 9 juni 1942 (KLM, D24 F1).
(29) KLM, D2 F4.

de Duitse vrouwen gevoelig te maken voor arbeid in bedrijven en diensten die voor de oorlogvoering belangrijk waren, in het vooruitzicht dat binnen beperkte tijd mannelijke Duitse kolonieleden een oproep voor het leger zouden krijgen ([30]). Een jaar later, in maart 1944, meldde de Brusselse *Ortsfrauenschaftsleiterin* aan de *Landesfrauenschaftsleiterin* dat de oorlogsdienstverplichting voor de Duitse vrouwen in het buitenland nog niet van kracht was. Deze bestond er in, vooral jonge soldatenvrouwen voor de oorlog te werk te stellen in *Wehrmacht*-diensten of ziekenhuizen ([31]). Verder richtte het *Amt für Volkswohlfahrt* opvangcentra op, vooral te Spa, voor moeders en kinderen die in gebieden met sterke luchtaanvallen en terreurdaden woonden ([32]). In mei 1944 verplichtte het elke Duitser een gasmasker aan te schaffen ([33]). Een vertrouwelijk rondschrijven in juni 1944 deelde mee dat elke Duitser ofwel bij familie in Duitsland ofwel in het NSV-opvangcentrum te Spa moest worden ondergebracht ([34]).

Na 1940 werd de werking van het *Rückwanderamt* verdergezet. Steeds duidelijker gebruikte dat *Amt* de terugkeer om niet gewenste Duitse personen naar Duitsland te sturen. In november 1941 verordende *Ortsgruppenleiter* Pöhls dat families van politiek belaste Duitsers konden overwegen naar Duitsland terug te keren ([35]). Deze formulering lijkt erg tegemoetkomend, maar in werkelijkheid stonden deze families voor de keuze: ofwel een minderwaardig bestaan in België leiden ofwel naar Duitsland terugkeren, want bij een weigering van het laatste trok de AO alle verdere hulp in. Zo bijvoorbeeld sloeg de vrouw van een Duits kommunist een terugreis naar Duitsland af, waarop de *Ortsgruppe* van de AO-diensten de volgende overweging kreeg: *Wir haben keinerlei Grund mehr, sie noch als deutsche Volksgenosse zu betrachten und ich bitte jegliche Unterstützung oder Hilfe abzulehnen und die Familie fallen zu lassen* ([36]).

Begin juni 1942 kwam er een meldingsplicht voor alle Duitsers in België. Bij deze aanmelding verleenden de OFK's de nodige verblijfsvergunningen. In de *Meldepflicht* zag *Ortsgruppenleiter* Pöhls de mogelijkheid om de verblijfsvergunningen van *unwürdige oder nicht im Interesse des Ansehens des Deutschtums im Ausland erwünschten Personen* te ontnemen of in te korten. Daarom vroeg Pöhls een lijst aan te leggen van personen die onder deze kategorie vielen met een korte vermelding waarom *eine Rückführung nach Deutschland erwünscht ist* ([37]). Tevens werkte de AO samen met de Duitse *Sicherheitsdienst* die de betrokkenen « aan-

(30) Streng vertrouwelijke mededeling van Pöhls aan Luengen betreffende de *Einsatz der Frauenschaft für Kriegswichtige Aufgaben*, 2 februari 1943 (KLM, D20bis F6)
(31) Luengen aan Gädecke, 10 maart 1944 (KLM, D19bis).
(32) Rondschrijven *Landesgruppenleiter* 37/44 (KLM, D2 F1).
(33) Rondschrijven *Landesgruppenleiter* 38/44 (KLM, *id.*)
(34) Rondschrijven *Landesgruppenleiter* 58/44 (KLM, *id.*).
(35) *Aktennotiz* Pöhls, 20 november 1941 (KLM, D2 F2).
(36) KLM, D7 Nr. 54.
(37) *Dienstliche Mitteilung* van 3 juni 1942, getekend Pöhls (KLM, D19 bis).

maande » om naar Duitsland terug te gaan. Zo raakte een Duitse vrouw, die tot augustus 1943 bij joden in Brussel in dienst was, na de arrestatie van de joodse familie zonder middelen. Aangezien haar gedrag het aanzien van Duitsers in het buitenland zwaar had geschaad, vroeg Pöhls aan de Sipo-SD de vrouw tot *Rückführung* aan te manen ([38]). Het *Rückwanderamt* organizeerde dan de terugreis, zorgde voor de treintickets, voor het meubeltransport en voor de koffers. De « uitwijkeling » was echter verplicht binnen de zes maanden de onkosten aan de AO terug te betalen. Vooral vrouwen en kinderen gingen op deze wijze naar Duitsland. Sommigen onder hen konden daar terecht in NS-*Rückwanderheimen*, waar ze misschien weer in « goede banen » werden geleid.

De financiële aspekten van de hulpverlening werden parallel met de uitgebreide hulp alsmaar ingewikkelder. Elk jaar tijdens de wintermaanden hield het *Winterhilfswerk* « één-schotel-maaltijden », *Eintopfsammlungen*, verkoop van kentekens, enz. Nieuw waren de straatinzamelingen met kollektebussen en de doelgebonden akties van het Duitse Rode Kruis. Een sterke inkomensstijging was niet alleen te danken aan het hoger aantal in Brussel verblijvende Duitsers, maar ook aan een agressiever optreden van de NSV. Pöhls beschreef in mei 1941 de inkomsten van de winterhulp 1940-1941 als ontoereikend. Indien dit bedrag niet vermeerderde zou hij de inzamelingen van de NSV-medewerkers als een aalmoes terugsturen ([39]). Kort voordien had hijzelf van NSV-*Landeswalter* Linnenbrüger de opdracht gekregen een lijst aan te leggen van alle « biezondere » giften (d.w.z. meer dan 1.000 fr. en giften van firma's). Ook vroeg Linnenbrüger de namen van al diegenen die hun plicht niet vervulden door een te kleine gift te schenken ([40]). De firma's moesten zich ertoe verbinden maandelijks een bepaald bedrag voor het *Winterhilfswerk* te storten ([41]). Naast de ondersteuning door middel van kollektes, gebruikten de NSV en de AFS voor de uitbetalingen geld toegestuurd door de *Oberfeldkommandanturen*. Deze betaalden maandelijks een voorschot, waarna de *Ortsgruppen* een afrekening van de uitkeringen opmaakten. Aan de hand daarvan kon de *Militärverwaltung* zien in hoeverre de voorschotten moesten verhoogd worden. In 1941, 1942, 1943 en 1944 betaalde de NSV-*Ortsgruppe* Brussel telkens in de maand mei aan *Wohlfahrtsrenten* respektievelijk 62.250 fr., 93.390 fr., 148.900 fr., 196.500 fr. en 158.530 fr. uit. In de wintermaanden lagen de bedragen begrijpelijkerwijze hoger wegens brandstofkosten, levensmiddelen enz. In januari 1944 bereikte deze vorm van ondersteuning een hoogtepunt: 196.510 fr. ([42]). Niet alleen de koude wintermaanden deden de bedragen van de ondersteuning zo enorm stijgen, ook de levensduurte en een groter aantal behoeftigen waren hiervoor verantwoordelijk.

---

(38) Pöhls aan de *Beauftragte des Chefs der Sipo und des SD für Belgien und Nordfrankreich*, Brussel, eind 1943 (KLM, D13 F4).
(39) Pöhls aan NSV-medewerkers, 7 mei 1941 (KLM, D12 F2).
(40) Linnenbrüger aan de *Ortsgruppe* Brussel, 21 april 1941 (KLM, *id.*).
(41) KLM, D29.
(42) Met ongeveer 10 te vermenigvuldigen om de huidige waarde te kennen.

Ook de KLV hervatte zijn aktiviteiten na de Duitse inval in België en kreeg de benaming *Erweiterte Kinderlandverschickung*. De 10 tot 14-jarige kinderen werden niet meer ondergebracht bij partikulieren maar in hotels, herbergen en jeugdkampen voor ongeveer zes maanden. In juli 1941 vertrokken 119 Duitse kinderen uit België en eind 1941 nogmaals 500 ([43]). Daar de NSV voor de rekrutering van de Vlaamse kinderen steunde op kollaborerende Vlaamse organizaties, ontbrandde er na 1942 een strijd tussen het VNV en DeVlag over het alleenrecht om Vlaamse kinderen voor deze KLV te ronselen, waarop wij verder uitvoeriger zullen terugkomen. Het uitnodigen van Belgische kinderen voor een verblijf in Duitsland via de diensten van de AO in België wijst echter op een veranderde mentaliteit van de nazi-organizatie in België.

Bij haar oprichting stelde de AO duidelijk dat alleen Rijksduitsers als lid konden toetreden en dus van de AO-diensten gebruik maken. Vóór 1940 werd deze regel strikt in acht genomen. Belgen, zelfs met Duitsers gehuwde Belgische vrouwen, moesten geen materiële hulp verwachten. Het uitbreken van het oorlogsgeweld in België en de verwarring die daarrond ontstond, stelde echter problemen voor de vrouwelijke hulpverleners van de AO, die af te rekenen kregen met een grote toeloop van om hulp vragende mensen. Iedereen die dacht ook maar één klein druppeltje Duits bloed te bezitten meldde zich bij de diensten van de AFS aan als Rijksduitser. Aangezien op 10 mei de Belgische overheid heel wat mensen hun identiteitspapieren had afgenomen, kon de vrouwenorganizatie niet uitmaken of de beweringen van deze *Aufeinmal-Deutscher* gerechtvaardigd waren. Naderhand bleken er zich onder de hulpzoekenden ook joden, halfjoden, met joodse of Belgische vrouwen gehuwde Duitsers, zigeuners e.a. te bevinden. In de verwarring werden al deze mensen met kleding en goederen geholpen. Pas na enkele maanden, toen de partijaktiviteiten in België organizatorisch weer beter verliepen, verwees de AO joden en Belgen naar hun eigen hulpdiensten. Vanaf nu gold opnieuw het principe *Belgien für die Belgier, und wir Deutsche für die Deutschen* ([44]). Tussen 1940 en 1941 versoepelde de *Frauenschaft* haar toelatingsvoorwaarden. Volgens een besluit van Schulze van oktober 1940 konden alle « arische » Rijksduitse vrouwen en alle « arische » met Rijksduitsers gehuwde vrouwen tot de organizatie toetreden. Volksduitse vrouwen, die dus afstamden van Duitsers, maar niet meer de Duitse nationaliteit bezaten zouden voorlopig enkel als gast toegang krijgen ([45]). Niet alleen konden niet-Duitsers geen lid worden van de AO, maar zij hadden ook geen enkel recht op een ondersteuning van haar diensten. « Alleen Duitsers » bleef de leuze ([46]). In oktober 1941 verordenden de OFK's nog steeds dat

(43) *Bericht über Juli 1941* (17 augustus 1941) en *Tätigkeitsbericht* nov.-dec. 1941 van *Ortsgruppe* NSV Brussel (KLM, D19 F2).
(44) *Bericht* AFS, 17 juni 1940 (KLM, D11 F3).
(45) Rabe von Pappenheim aan alle *Ortsgruppen* van de AFS, 11 oktober 1940 (KLM, D19bis F2).
(46) *Parteipflichtsammlungen* 29 november 1940 (KLM, D19 F2).

niet-Duitse vrouwen die, al dan niet gehuwd, een kind van een Duits soldaat hadden, geen ondersteuning van Duitse zijde kregen ([47]).

Toch lieten de Duitsers « gewillige » Belgen niet in de kou staan. Eind 1941 liet von Falkenhausen aan Schulze weten dat leden van het Vlaams Legioen, en andere met Duitsland samenwerkende Vlaamse organizaties toevertrouwd werden aan de *Fürsorgeführer der Flämischen Waffen-SS* in Antwerpen. De leden van het Waals Legioen en met Duitsland kollaborerende Waalse groeperingen konden zich wenden tot de *Standort-Gebührnisstelle* in Brussel ([48]). Wel verklaarde *Landesfrauenschaftsleiterin* Rabe von Pappenheim, eind 1941, dat Belgische vrouwen, gehuwd met een Duitser lid mochten worden van de AFS op voorwaarde dat ze vloeiend Duits spraken en een Duitse reispas bezaten. Vanaf november 1941 nam die vrouwenorganizatie ook Luxemburgse vrouwen aan, na een proefperiode van drie maand, want *wir wollen nur gutes Menschenmaterial in unsere Organisation aufnehmen* ([49]). In augustus 1942 kwam er een kentering in de houding tegenover Duitsgezinde niet-Duitsers. De NSV meldde dat moeders en kinderen van Vlaamse leden van de *Waffen-SS* als Duitsers zouden worden behandeld en dus ook van de NSDAP-diensten konden genieten ([50]).

II. DE AO EN HET KONFLIKT MILITAIR BESTUUR-SS

Dat Schulze kontakten zou hebben gehad met Duitsgezinde Belgen vóór de Duitse inval is slechts een vermoeden. Dit wordt echter stevig ondersteund door zijn bekommernis om het lot van enkele Belgen na de deportaties van mei 1940, en de rol die hij toebedeeld kreeg onmiddellijk na de installatie van de *Militärverwaltung*. Begin juli 1940 vroeg Schulze aan de leiding van *Gau Ausland* of Duitsland wel de nodige stappen had ondernomen, om *unsere internierten Belgischen Freunde sofort im Freiheit zu setzen*. Hij stelde voor dat Duitsland tijdens de wapenstilstandsbesprekingen Frankrijk zou verplichten deze personen onmiddellijk vrij te laten ([51]). De *Gau Ausland* berichtte hierover het *Auswärtiges Amt* dat de nodige stappen ondernam. Op 2 augustus meldde het Duitse ministerie van Buitenlandse Zaken aan de AO, dat het OKW een lijst van Duits-vriendelijke Vlamingen aan de wapenstilstandskommissie in Frankrijk had overhandigd. Omdat een deel onder hen al naar België teruggekeerd was, vroeg het *Auswärtiges Amt* dat Schulze een lijst zou opstellen van

(47) *Militärverwaltungschef an die Feld- und Oberfeldkommandanturen*, 21 oktober 1941 (KLM, D20 F8).
(48) *Aktennotiz* van *Landesgruppenleiter* Schulze, 15 december 1941 (KLM, D21 F2).
(49) Rondschrijven van Rabe von Pappenheim, 28 november 1941 (KLM, D21 F3).
(50) *Ich bitte davon Vormerkung zu nehmen da diese Frauen grundsetzlich wie Reichsdeutscher behandelt werden sollen ... Die Kinder der Waffen-SS Angehörigen gehören zu uns, wie jedes reichsdeutsches Kind.*
(51) *Leitung der AO*, 4.7.1940 (PAB, *Chef* AO-4, *Belgien* 1937-1940, NSDAP) en Gossman aan AO, 8.7.1940 (NCWO II, NFWO, EO73168).

duitsvriendelijke Belgen die tot nu toe nog niet uit Frankrijk waren teruggekomen. Hieruit mogen we konkluderen dat Schulze al kontakt had met Duitsgezinde Belgische kringen vóór de Duitse inval, anders zou hij zich niet zo om hun vrijlating bekommerd hebben. Het is opvallend dat de officiële Duitse instanties na de bezetting veel beroep deden op de *Auslandsorganisation* als het om Duitsvriendelijke Belgen ging. We hadden al het voorbeeld van de lijst Duitsgezinde Belgen die Schulze moest opstellen. Naar aanleiding van een onderzoek naar de verblijfplaats van Léon Degrelle, vroeg op 10 juni 1940 het *Auswärtiges Amt* aan de *Leitung der Auslandsorganisation* een verslag van Schulze over zijn ontmoeting met de Rexistenleider in Rijsel ([52]). Ook *Militärverwaltungschef* Reeder werkte snel nauw samen met de AO. Al in augustus 1940 kende hij het monopolie voor de NSDAP-vertegenwoordiging toe aan de *Landesgruppe Belgien*. Als gevolg daarvan verbood Reeder de vorming van elke partij naar NSDAP-model ([53]). De samenwerking verliep vooral op het vlak van de hulpverlening aan Duitsers, die het militair bestuur in handen had genomen, maar waarvoor het, wat de uitvoering betrof, vooral beroep deed op de AO, in 't biezonder op de NS-*Volkswohlfahrt* ([54]). De *Landesgruppe Belgien*, dus Schulze en zijn medewerkers, was nu aan de *Militärverwaltung* ondergeschikt.

Van meet af aan had Reeder in zijn gebied af te rekenen met SS-infiltratie ([55]). De SS, meer bepaald Himmler als *Reichsführer-SS* en hoofd van de *Deutsche Polizei*, streefde ernaar, net zoals in Polen en Nederland, de *Militärverwaltung* te vervangen door een politiek geëngageerde *Zivilverwaltung*, wat de annexatie van België bij het Derde Rijk moest voorbereiden. Dit leidde tot een vier jaar durend konflikt tussen het landleger en de SS, dat een verlengstuk was van de strijd in Duitsland tussen de partij (SS) en de Staat (landleger en administratie) en dat in België op het lagere niveau uitgevochten werd tussen twee Vlaams kollaborerende groepen, enerzijds het VNV en anderzijds de Algemene SS-Vlaanderen en later de DeVlag ([56]). Hitler handhaafde echter het militaire bestuur en Reeder had opdracht de *Flamenpolitik* te bedrijven. Daarvoor moest hij een beroep doen op het VNV, dat in Vlaanderen de enige kandidaat met een belangrijke aanhang voor kollaboratie was. Het VNV mocht zich even politiek ontplooien, maar werd al vlug beperkt in zijn mogelijkheden, tot het zich

(52) Gossman aan *Leitung* AO, 10.6.1940 (NCWO II, NFWO, 2-E073167). Over die ontmoeting weten we niets.

(53) Zo verhinderde Reeder met toestemming van de AO de oprichting van een zekere Nationaal Socialistische Vlaamse Arbeiders Partij (NSVAP) door een zekere Marckx in Antwerpen (GRMA, T501, 102, 775).

(54) GRMA, T501, 104, 876.

(55) Zie A. DE JONGHE, *De strijd Himmler-Reeder om de benoeming van een HSSPF te Brussel (1942-1944)*, Deel I, in *Bijdragen tot de Geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog*, nr. 3, Brussel, 1974. Zo zou Himmler een politie-bataljon naar België gestuurd hebben om er de aktie van de NSV, die instond voor de terugkeer van de vluchtelingen naar België en Frankrijk, te steunen.

(56) Wij baseren ons hier hoofdzakelijk op de artikelenreeks van A. De Jonghe verschenen in de in voorgaande noot vermelde *Bijdragen*, nrs. 3,4,5,7 en 8.

tot het nationaal-socialisme, het Germaanse Rijk en de trouw aan de *Führer* bekende. Deze koerswijziging drukte zich sterker door, nadat in september 1940 de SS de Algemene SS-Vlaanderen had opgericht, bedoeld als « vechtmachine tegen het VNV », om dit laatste als politiek orgaan te vervangen, zodat Himmler de *Flamenpolitik* zou kunnen leiden en meteen ook politiek zou kunnen infiltreren in België. Vanaf dat moment werd de strijd tussen de extremistische Himmler en de meer gematigde Reeder uitgevochten via hun respektieve beschermelingen, de Algemene SS-Vlaanderen en het VNV. Bij deze strijd komt de naam Schulze meermaals aan de oppervlakte. Deze speelde o.a. een rol bij de koerswijziging van het VNV in november 1940. Tijdens een redevoering beloofde Staf De Clercq, leider van het VNV, impliciet geen propaganda meer te zullen voeren voor een Dietse Staat. Zowel de *Militärverwaltung* als de SS waren het erover eens dat het VNV zijn Dietse gedachte aflegde, dank zij de effektieve bemiddeling van de Belgische *Landesgruppenleiter* ([57]).

In december 1940 overhandigde het VNV aan Schulze een memorandum bestemd voor Hitler, waarin het zijn vertrouwen in de « *Führer* van het Duitse volk » bevestigde. Schulze zou persoonlijk borg hebben gestaan voor de eerlijkheid en oprechtheid van de nieuwe koers van de VNV-leiding ([58]). Het is eigenaardig dat het VNV zijn memorandum aan Schulze en niet aan Reeder toevertrouwde. Waarschijnlijk waren de kontakten tussen het VNV en de *Landesgruppenleitung* in België vóór 1940 zo intens en vertrouwelijk dat de VNV-leiding spontaan een voor haar zo belangrijk dokument in Schulzes handen legde. Dergelijke spontane aktie viel bovendien in de smaak bij de *Militärverwaltung*, omdat ze naar buiten toe bevestigde dat het VNV van richting veranderde *ohne das die MV in dieser richtung einen merklichen Druck ausgeübt hat* ([59]). Dat de *Auslandsorganisation der NSDAP* in België al vlug als partijafdeling aan de zijde van het militair bestuur ging staan, heeft twee redenen. Ten eerste kon de AO weinig bereiken met het *Auswärtiges Amt*, dat vóór 1944 geen enkele medezeggenschap kreeg in Hitlers beleid tegenover het bezette België ([60]) en waarin von Ribbentrop sedert 1938 de AO steeds meer isoleerde.

---

(57) Reeder in zijn TB nr. 13 (jan. 1941) : *Der VNV hat auch die neue Linie des Ausrichtung auf das Reich vertreten... Die Zeit dazu ist vielmehr nur langsam reiff geworden, ohne dass die MV in dieser Richtung einen merklichen Druck ausgeübt hat und es ist daher zu erwarten, dass aus einem solchen organischen Entwicklung eine tragfähige Grundlage erwachsen kann, insbesondere nachdem der Lg.-1 der NSDAP sehr wirksam vermittelt hat* (GRMA, T501, 103, 956) en Heydrich (Hoofd RSHA) schreef aan Himmler : *Dieser Männer* [=VNV'ers] *sahen sich deshalb vor die zwingende Notwendigkeit gestellt, den Gesamtbestand des VNV durch Kompromisse zu retten indem sie durch Vermittlung des Lg.-1 Schulze den deutschen Belangen durch Festlegung auf eine weltanschauliche Linie gerecht zu werden suchen* (GRMA, T175, 68, 2854737).

(58) *Trotz dieser unplötzlichen Umstellung des VNV von der grossdietschen Konzeption auf den Nationalsozialismus verburgte sich Lg.-1 Schulze persönlich für die Ehrlichkeit und die lauteren Absichten der VNV-Führer, insbesondere Staf de Clercq's, Dr. ELias, Tollenaere und Leemans* (GRMA, T175, 68, 2854738).

(59) Zie voetnoot 57.

(60) A. DE JONGHE, *op.cit.*, deel III, p. 71.

Bovendien had de AO heel wat te vrezen van een opdringerige SS. Himmler streefde niet alleen naar het monopolie inzake *Volkstumpolitik*, maar de installatie van een *Zivilverwaltung* zou neerkomen op de annexatie van België bij Duitsland en meteen een organizatie voor Duitsers in het buitenland overbodig maken. Om in deze « georganizeerde chaos » nog ergens zijn positie te kunnen handhaven sloot Schulze dus aan bij Reeder ([61]).

Nu het VNV in het gareel liep kon Reeder de strijd aanbinden tegen het *hineinregieren* van de SS-rijksleiding via de Algemene SS-Vlaanderen. Weer trad Schulze op als bemiddelaar. Hij belegde een ontmoeting tussen De Clercq en Tollenaere met de SS-afgevaardigden. Verscheidene bijeenkomsten leidden begin januari 1941 tot het afsluiten van een niet-aanvalspakt tussen het VNV en de Vlaamse SS ([62]). In februari zegde De Clercq het niet-aanvalspakt weer op, zodat Reeder genoodzaakt was een uitspraak te doen in het konflikt tussen de twee nationaal-socialistische verenigingen. In maart 1941 kwam er een taakverdeling tot stand die in feite het VNV het alleenrecht als politieke organizatie toekende ([63]). Drie maanden later viel Duitsland de Sovjetunie aan. In die maanden verdween de Algemene SS-Vlaanderen eigenlijk van het toneel. Berger, de chef van het *SS-Hauptamt* en spreekbuis van Himmler, wantrouwde steeds meer het VNV en Heydrich, chef van het *Reichssicherheitshauptamt*, trok van leer tegen de naïef geachte Schulze die « geloofde in de eerlijkheid van een De Clercq, een Elias, een Leemans ». Schulzes verslagen aan rijksdiensten waren bovendien « te éénzijdig pro-VNV en daarenboven onjuist » ([64]). Dat de AO achter het VNV stond staat als een paal boven water. In Brussel woonden op 22 juni 1941 NSV-Walter Uhlig, samen met twee andere afgevaardigden een demonstratie bij van het VNV in het Koninklijk Circus. Uhlig maakte een uitvoerig verslag op van de gebeurtenissen. Nadat zij geluisterd hadden naar toespraken van o.m. H. Elias, O. Daem en geheel onverwacht Staf De Clercq zelf, gingen zij in op een persoonlijke uitnodiging voor de bespreking van andere problemen op de leidersbijeenkomst van het VNV ([65]). Niet alleen Schulze, maar ook al zijn medewerkers hielden duidelijk nauw kontakt met het VNV.

Himmler zocht op het Belgisch terrein naar een vervanger voor het VNV en vond die in de toen nog kulturele *Deutsch-Vlämische Arbeitsge-*

---

(61) Het is best mogelijk dat Schulze als *Landesgruppenleiter* van België Reeder al kende vóór 1940. Reeder was nl. werkzaam als *Politischen Präsident* te Eupen-Malmédy, waarschijnlijk vanaf 1926 (*Ministère de la Défense Nationale. Bulletin de Renseignement*, 23.10.1944 — KLM, D1).

(62) Memorandum VNV, « Over wat men noemt de Vlaamse SS », 6.2.1941 (NCWO II, CDD, 159).

(63) A. DE JONGHE, *op.cit.*, deel II, p. 41-49.

(64) A. DE JONGHE, *op.cit.*, deel II, p. 51.

(65) Deze handelde over de naamgeving voor een te vormen « Eenheidspartij », haar houding tegenover het koningshuis en de werving en arbeid van de partij (Bericht van NSV-Walter Uhlig, 23.6.1941 — KLM, D12F2).

meinschaft. De DeVlag evolueerde snel naar een politieke partij binnen het SS-kompleks en trad op als de enige schakel tussen de aktiviteiten van de Vlaamse organizaties in Duitsland en de NSDAP en haar formaties ([66]). Zo verzorgde zij de kulturele, volkse en sociale *Betreuung* van de Vlaamse arbeiders in Duitsland in samenwerking met het DAF ([67]). Het VNV zette zich onmiddellijk schrap tegen deze mededinging, maar Reeder begreep meer en meer dat er een grens lag aan zijn strijd tegen de SS-infiltratie in zijn ambtsgebied, vooral na 1 april 1942, toen Himmler te Brussel SS-*Oberführer* Jungclaus installeerde, wiens *Dienststelle* de *Reichsführer-SS* vertegenwoordigde als gevolmachtigde van de partij, *für alle Volkstumfragen*.

Op 20 juni 1942 verstuurde de *Leiter der Partei-Kanzlei*, Martin Bormann, een geheim rondschrijven over de positie en de taak van de AO. Daarin werd benadrukt dat ze uitsluitend afhing van het *Auswärtiges Amt*, haar werking zich beperkte tot Duitsers in het buitenland en zich buiten de politiek van het gastland diende te houden ([68]). Alhoewel bestemd voor alle afdelingen in het buitenland was dit rondschrijven zeker belangrijk voor de Belgische *Landesgruppe*. In de eerste plaats onderstreepte het de afhankelijkheid van Schulze en zijn medewerkers van de Duitse Ambassade, ten tweede verbood ze in wel te verstane bewoordingen elke politieke aktiviteit aan de AO. Eigenlijk was dit slechts een herhaling van vóór 1940 uitgevaardigde verordeningen. De terechtwijziging bewees echter dat de bestaande toestanden in het buitenland niet altijd overeenkwamen met de wensen van het *Auswärtiges Amt*. Zo ook in België. Schulze werkte meer samen met de *Militärverwaltung* en trad op als bemiddelaar in de moeilijkheden rond de *Flamenpolitik* aan de zijde van Reeder. Met dit rondschrijven kreeg hij dan ook het deksel op de neus.

De situatie werd nog duidelijker toen Bormann in augustus 1942 de *Anordnung* 54/42 uitvaardigde, die bepaalde dat voor onderhandelingen met Germaans-volkse groepen in Denemarken, Noorwegen, België en Nederland, in het raam van de NSDAP, haar formaties en aangesloten organizaties, alleen Himmler bevoegd was ([69]). In de praktijk veranderde er eigenlijk niets aan de verhoudingen in bezet België. Reeder had immers Jungclaus reeds erkend als *Beauftragter der NSDAP für alle Volkstumfragen*. De A54/42 betekende wel de uitschakeling van de AO uit de *Flamenpolitik*. Vooraleer hierop verder in te gaan vermelden we nog dat op 1 juli, dus tussen het rondschrijven van Bormann en de A54/42, de leider van de

(66) A. DE JONGHE, *op.cit.*, deel II, p. 117-118.

(67) Hier merken we dat het DAF niet dezelfde koers volgde als de *Landesgruppe Belgien*. Weliswaar betreft het waarschijnlijk het *DAF-Hauptamt* in Berlijn. Toch verliep de samenwerking niet altijd even vlot. Het DAF durfde al eens vragen waarom het VNV uitgesloten bleef uit de *Betreuung* van de arbeiders (A. DE JONGHE, *op.cit.*, deel II, p. 118).

(68) Afschrift van *Geheim Rundschreiben nr* 42f van M. BORMANN, 20.6.1942 (KLM, D2F5).

(69) A. DE JONGHE, *op.cit.*, deel II. Zie voor de voorgeschiedenis ook IN 't VELD, *De SS en Nederland*, 's Gravenhage, 1976, I, p. 167 e.v. Misschien kan het rondschrijven van Bormann van 20.6.1942 ook in deze voorgeschiedenis geplaatst worden.

AO, Bohle, een verslag van Schulze aan Himmler zond, waarin hij Schulze aanprees als *ein hervorragender Kenner der belgischen Verhältnisse aus den langjährigen Erfahrung* ([70]). We kunnen ons afvragen of Bohle hier op een goed blaadje trachtte te komen bij Himmler, omdat hij aanvoelde dat die in zijn konflikt met de *Militärverwaltung* in België een belangrijke overwinning zou scoren, waarvan ook de *Landesgruppe Belgien* het slachtoffer zou worden.

Hoe dan ook de A54/42 bewees dat Reeder op het domein van de *Volkstumpolitik* niet kon optornen tegen de *Reichsführer-SS*. Schulze trok daaruit de gepaste konklusies. Net zoals Reeder had hij geen enkele politieke ruggesteun, zeker niet na het rondschrijven van Bormann twee maand voordien. Een nota van 28 september 1942 schreef zijn diensten voor dat besprekingen met Vlaamse groepen « slechts na gemeenschappelijk overleg en met toelating van SS-*Brigadeführer* Jungclaus gevoerd mochten worden » ([71]). *Eine Verhandlung in grundsätzlichen Fragen mit flämischen Gruppen kommt für die Landesgruppe überhaupt nicht in Frage. Derartige Verhandlungen führt ausschliesslich der Beauftragte der Reichsführer-SS.* Zelfs als Vlaamse organizaties de NSDAP-groepen aanschrijven voor aangelegenheden die behoren tot het domein van Jungclaus, moeten ze dit onmiddellijk aan deze laatste doorgeven. Schulze zette hiermee openlijk een punt achter zijn *Volkstum*-aspiraties en verbood zijn personeel zich nog met Germaanse problemen in te laten.

Ondertussen bestond op 25 september 1942 de *Landesgruppe Belgien* tien jaar. Naar aanleiding van de feestelijkheden bezocht Bohle zijn *Ortsgruppen* in België. Op 1 en 2 december hield hij te Brussel en te Antwerpen erg propagandistische redevoeringen voor de samengeschoolde Duitsers. Ook Schulze sprak het publiek toe. Hij benadrukte dat de AO zich nooit in de binnenlandse aangelegenheden van het gastland mengde. Mogelijk achtte hij het moment goed gekozen om voor het publiek — waaronder SS-afgevaardigden — te bevestigen dat hij zich neerlegde bij de machtspositie van de SS. Hij bedankte in 't bijzonder von Falkenhausen en Jungclaus voor de genoten steun. Voor Reeder echter geen woord ([72]). Wilde Schulze de SS mild stemmen in het vooruitzicht van eventuele verdere onderhandelingen?

De tegenstellingen tussen het VNV en de DeVlag groeiden steeds meer aan, vooral na de dood van De Clercq op 22 oktober 1942. Om ze te overbruggen volgde Himmler de raad op van Schulze. Tussen het VNV en

(70) Bohle aan Himmler, 1.7.1942 (GRMA, T175, 80, 2600750).

(71) *Ich ordne an dass Verhandlungen den Amtsleiter der Landesgruppe ihrer Gliederungen und Angeschlossenen Verbände mit den flämischen Gruppen im Lande in irgendwelchen Angelegenheiten nur im einvernehmen und mit zustimmung des SS-Brigadeführers Jungclaus geführt werden dürfen* (A. DE JONGHE, *op.cit.*, deel II, p. 132 — NCWO II, Form.Pol. All., *7*).

(72) *Das Auslandsdeutschtum steht*, in *Brüsseler Zeitung*, 2.12.1942.

de DeVlag mocht het geenszins tot een openlijke vijandschap komen. Talrijke celleiders van de DeVlag waren immers tevens plaatselijke leiders van het VNV. Een minder gespannen houding tussen de twee organizaties zou, volgens Schulze, de DeVlag meer mogelijkheden tot beïnvloeding bieden ([73]).

De raad van Schulze aan Himmler kwam na de A54/42. Gezien hem door deze beschikking verboden werd nog enige bemiddelende politieke taak te vervullen zonder de toestemming van Jungclaus, d.w.z. Himmler, is het duidelijk dat Himmler hier om raad gevraagd heeft, zoals Bohle enkele maanden voordien aan de *Reichsführer*-SS had gesuggereerd. Opvallend is dat Schulzes advies in de kaarten speelde van Himmler, vermits het er op gericht was de DeVlag meer mogelijkheden tot beïnvloeding te geven. Dit stemde niet helemaal overeen met de vroegere houding van de *Landesgruppenleiter* in het konflikt. Het is onwaarschijnlijk dat Schulze zijn mening veranderde, maar de SS-macht was in België zodanig gestegen — en daardoor ook de druk op Schulze — dat de AO-funktionaris nog bezwaarlijk een raad aan Himmler durfde geven, die volledig ten gunste van het VNV kon zijn.

Anderzijds kon Schulzes tussenkomst ook een respons zijn op een aandringen van Reeder. Immers een openlijke vijandschap tussen het VNV en de DeVlag zou de taak van Reeder niet vergemakkelijken. Mogelijk voorzag hij dat hij niet sterk genoeg stond om bij een eventueel konflikt de overwinning van het VNV te garanderen, m.a.w. de toestand was voor hem gevaarlijk. We kunnen aannemen dat Reeder Schulze achter de schermen inschakelde en hem vroeg raad aan Himmler te verschaffen, die uiterlijk in de kaarten zou spelen van de DeVlag (meer beïnvloeding), maar tegelijk ook het VNV ten goede zou komen (geen open konflikt).

Al de pogingen om het VNV en de DeVlag te verzoenen bleven echter zonder resultaat. In augustus 1943 brak Elias, nieuwe leider van het VNV, met de SS-diensten. In oktober woonde Schulze nog een bijeenkomst bij van Reeder met DeVlag-aanhanger Ward Hermans, die hen beiden erop wees *das die unerträgliche Spaltung zwischen DeVlag und VNV nicht nur der flämischen Nationale Sache, sondern auch die Deutsche Sache in Flandern schweren Abbruch tue*. De hopeloze situatie moet veel indruk gemaakt hebben op de *Landesgruppenleiter*. Op 29 december pleegde hij zelfmoord. Jungclaus bericht aan Himmler dat Schulze in een afscheidsnota spreekt van *der aufrichtigen sorge des Gegeneinanderentwicklung von Partei und SS, die ihn immer wieder zu Ohren getragen worden wäre und die er sehr ernst genommen habe* ([74]). Ongetwijfeld hield de zelf on-

(73) A. DE JONGHE, *op.cit.*, deel III, p. 87 en Himmler aan Berger, 20.1.1943. De tekst begint met : *Ich habe heute mit dem Lg.-l AO-Belgien, mit dem Jungclaus sehr gut zusammenarbeitet und der sehr gut zu uns steht, über die Verhältnisse in Belgien gesprochen* (GRMA, T 175, 80, 2600738).

(74) Koch aan Bohle, 27.3.1944 (GRMA, T175, 80, 2600627).

machtige Schulze het niet langer vol om als speelbal gebruikt te worden tussen de *Militärverwaltung* en de SS, terwijl hij ook nog zijn verplichtingen tegenover Bohle moest nakomen.

De leiding van de *Landesgruppe* kwam nu in handen van Julius Reinhard Koch. Hij was aanwezig op een bespreking met o.m. Jef Van de Wiele, leider van de DeVlag, waarvan hij op 27 maart een verslag stuurde naar Bohle. De besprekingen gingen over de loon- en prijzenpolitiek en over Léon Degrelle. Dit enige bronnenmateriaal dat ons bereikte bewijst dat ook hij zich niet buiten de *Volkstum*-politiek hield.

Uiteindelijk zou de SS zijn slag thuishalen en verving Hitler op 12 juli 1944 de *Militärverwaltung* in België door een *Zivilverwaltung* geleid door *Reichskommissar* Grohé en *Höhere SS- und Polizeiführer* Jungclaus ([75]). Met ingang van 1 augustus 1944 werd de *Landesgruppe Belgien der AO* uit de *Auslandsorganisation der NSDAP* gelicht en als *Landesgruppe der NSDAP* in België aan *Reichskommissar* Grohé in zijn funktie als *Gauleiter* ondergeschikt ([76]). Dit besluit verscheen op de frontpagina van de *Brüsseler Zeitung*, spreekbuis van de *Militärverwaltung*, die tijdens de bezettingsjaren ook artikels over de *Landesgruppe der AO* in België publiceerde ([77]). De installatie van een burgerlijk bestuur maakte aan dit alles een einde.

Een apart geval in de betrokkenheid van de AO bij het konflikt VNV-DeVlag, betreft de *Kinderlandverschickung*. We wezen er al op dat vanaf 1941 de AO zich niet meer uitsluitend met Duitsers, maar ook « Duitsvriendelijke » Belgen bezighield, wier kinderen o.m. via de *Kinderlandverschickung* naar Duitsland konden. Al midden 1941 nodigde het Duits propaganda-ministerie 10.000 Belgische kinderen uit voor een vakantieverblijf in Duitsland. Volgens Reeder maakten inderdaad 8.000 Vlaamse en 2.000 Waalse kinderen een reis naar het Derde Rijk ([78]). Dergelijke transporten werden georganizeerd door de NSV maar de rekrutering van de kinderen kwam toe aan Vlaamse organizaties. Aanvankelijk kreeg de VNV-gezinde Nationaal-Socialistische Jeugd Vlaanderen (NSJV) hiervoor het recht. Bij het bezoek van haar leider, E. Lehembre, aan *Reichsjugendführer* Axmann te Berlijn, nodigde laatstgenoemde begin 1942 de Vlaamse jeugdgroep uit, « als bijzondere blijk van genegenheid voor onze jeugd en belangstelling voor de NSJV », een *Kinderlandverschickung* te organizeren ([79]).

---

(75) DE JONGHE, *De vestiging van een burgerlijk bestuur*, in *Bijdragen tot de Geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog*, I, Brussel, 1970.

(76) *Nicht mehr in der AO*, in *Brüsseler Zeitung*, 25.8.1944.

(77) Zie R. FALTER, *De « Brüsseler Zeitung ». Een Duitse krant in België en haar visie op het bezette land (1940-1944)*, lic. verhandeling, Leuven, 1980 en *id.*, *Flamenpolitik en Duitse propaganda*, in *Wetenschappelijke Tijdingen*, 1981, p. 47-63.

(78) Verslag over KLV, waarschijnlijk van T. Bakker (1941) (KLM, D13F1).

(79) Brief L. Poppe aan Reeder (NCWO II, Archief DeVlag).

Naar analogie met het machtsverlies dat Reeder, de AO en hun beschermeling, het VNV, ondergingen, door de toenemende SS-greep op het Belgische leven, zal ook hier het VNV stilaan plaats moeten ruimen voor zijn konkurrent, de DeVlag. In een rondschrijven van 27 maart kondigde de DeVlag aan dat zij, in samenwerking met Volkswelzijn en het Vlaamsche Voorzorgskomitee voor Oostfrontstrijders een « kinderverzendingsaktie » zou op touw zetten, waarvoor eerst kinderen uit families van Oostfrontstrijders in aanmerking kwamen. Vervolgens kon ook geworven worden onder « de volkse kinderen die een verlof in Duitsland ter lichamelijke opknapping dringend behoeven ». Ze zouden er een nationaalsocialistische scholing krijgen. De NSJV berichtte hierover onmiddellijk aan Reeder en vestigde er meteen zijn aandacht op « dat deze organizatie (DeVlag) zich hiermede op het terrein der jeugd beweegt, hetwelk aan de NSJV uitdrukkelijk is toegestaan » ([80]). In de loop van april 1942 kwam het tot besprekingen tussen de NSJV en de DeVlag, waarbij overeengekomen werd dat de NSJV kinderen zou werven die zich er toe verbonden voor een periode van 6 maanden in Duitsland te blijven, terwijl de DeVlag kinderen zou rekruteren die slechts voor een periode van 6 weken vertrokken ([81]). Op 25 juni 1942 vertrok het eerste kontingent Vlaamse kinderen gerekruteerd door de DeVlag. In de loop van 1942 waren nog eens vier transporten van telkens 2.000 kinderen voorzien ([82]). Voor januari 1943 regelde de *Landesgruppe* NSV het transport voor 700 Vlaamse kinderen ([83]) en zij nodigde voor maart opnieuw 700 Vlaamse jongens en meisjes uit voor een verblijf in Duitsland ([84]).

Alhoewel NSV-*Landeswalter* Linnenbrüger zich ook om Waalse kinderen bekommerde, had hij meer dan zijn handen vol met de Vlamingen. In een brief van 11 februari 1943 tikt hij het VNV op de vingers. Het moest nu maar eens ophouden moeilijkheden en misverstanden te scheppen door de mening te verspreiden dat geïnteresseerden voor de KLV alléén bij het VNV terecht konden. *Ich habe deutlich genug herausgestellt, dass die Erfassung für die Kinderlandverschickung nur den 'Volkswelzijn' obliegt*, schreef Linnenbrüger en hij gebood meteen het VNV zich aan deze beschikking te houden ([85]). Waarschijnlijk is weerom de A54/42 verantwoordelijk voor deze houding.

Het is duidelijk dat de SS de scholing van Vlaamse kinderen aan de DeVlag wilde toevertrouwen. Dit is niet verwonderlijk, want zoals het VNV naar een van zijn leden schreef, maakte de DeVlag gebruik van de kinder-

(80) Rondschrijven van J. Haesaert, afdelingsleider, Voorlichting en Voorzorg (NCWO II, Archief DeVlag, nr. 344).
(81) *Vermerk für Hauptbannführer* Hemesath van *Bannführer* Jansen, 1.8.1942 (NCWO II, Archief DeVlag).
(82) NCWO II. Archief DeVlag, nr. 344.
(83) GRMA, T81, 135, 171070.
(84) Rondschrijven van E. Van der Heuvel, 9.2.1943 (NCWO II, Archief DeVlag, nr. 347).
(85) GRMA,T81, 135, 171041.

vakanties « om onze jeugd op te leiden in een onnationale geest, die wij met beslistheid afwijzen en bestrijden ». Het VNV daarentegen wilde dat « onze kinderen terugkeren als rasechte jonge Brabanders, Vlamingen en Limburgers ». « Wij staan op ons zelfstandig volksbestaan », aldus het VNV, « maar de »DeVlag« ontkent dit en proclameert ons tot Duitsers ».

Begin februari 1943 stelde het *Hauptamt für Volkswohlfahrt* in Berlijn J. Haesaert, Organizatie-leider bij de DeVlag, aan tot *Hauptgeschäftsführer* bij Volkswelzijn, dit met de steun van Jungclaus en Van De Wiele. Onofficieel voerde het *Hauptamt* besprekingen met de plaatsvervangende VNV-leider Vandenberghe, die niet negatief op deze benoeming reageerde. De NSV hoopte daarom dat het VNV minder wantrouwig tegenover Volkswelzijn zou staan en bijgevolg aktief aan haar uitbouw en de *Kinderlandverschickung* zou meewerken ([86]). Maar het VNV dacht er anders over. Het bleef de houding van de DeVlag onaanvaardbaar noemen en schorste meteen alle samenwerking wat het verder werven en « verzenden » van kinderen betrof ([87]). Linnenbrüger vond de toestand nog niet hopeloos. In zijn verslag over de KLV 1942 gaf hij toe dat de gespannen toestand tussen het VNV, de DeVlag en SS de samenwerking erg bemoeilijkte maar in geen geval onmogelijk maakte ([88]).

III. DE AO, EEN VIJFDE COLONNE?

Hoe reageerde de Belgische Staat op de aanwezigheid van een Duitse partij-organizatie in ons land vóór 1940. Lieten AO-leden zich niet verleiden tot spionage? Vormden zij geen gevaar voor het vormen van een Vijfde Colonne? Het karakter van deze vragen toont al aan dat het antwoord erg fragmentair zal zijn, gezien het gebrek aan bronnenmateriaal.

Gedurende haar bestaan werd de *Auslandsorganisation* altijd als « verdacht » beschouwd. Dit leidde vóór 1940 o.m. in Zwitserland, Tsjechoslovakije en later ook in Nederland tot een bestaansverbod door de plaatselijke autoriteiten ([89]). In een officieel verslag beweerde de Duitse gezant in België dat de Belgische regering al in de zomer 1933 van het bestaan van *Ortsgruppen* op de hoogte werd gesteld ([90]). De Belgische regering rea-

(86) GRMA, T81, 135, 171017.

(87) Jeugdwerk Kracht, Leven, Vreugde aan de kandidaatbegeleiders van de KLV-transporten, 17.9.1943 (NCWO II, Archief DeVlag).

(88) *Der gespannte Zustand zwischen VNV, DeVlag und SS hat diese Zusammenarbeit wohl erschwert, aber in keinen Bezirk die Zusammenarbeit unmöglich gemacht* (GRMA, T81, 135, 171016).

(89) H.A. JACOBSEN, *op.cit.*, p. 128 — L. DE JONG, *De Duitse Vijfde Colonne in de Tweede Wereldoorlog*, Amsterdam, 1954 — H. POL, *Auslands-Organisation. Tatsachen aus Aktenberichten der 5.Kolonne*, Linz-Donau, 1945 — G. LACHMANN, *Der Nationalsozialismus in der Schweiz 1931-1945. Ein Beitrag zur Geschichte der AO der NSDAP*, Berlijn, 1962.

(90) PAB (88/2 Sekr.), 382682/6. (Medegedeeld door E. Verhoeyen).

geerde hierop nauwelijks. Niet alleen de goede relaties met Duitsland waren hiervoor verantwoordelijk, maar België ging meer naar een onafhankelijkheidspolitiek toe, en durfde bijgevolg geen overhaaste maatregelen nemen. Toch zijn we op de hoogte van enkele reakties al gaat het hier meestal om alleenstaande gevallen.

De politieke wereld in België hield zich in het begin van de dertiger jaren meer bezig met bepaalde politieke evoluties in eigen land. In oktober 1933 diende men een wetsontwerp in op het dragen van uniformen door politieke groepen en het verbod op private milities. Deze wet werd gestemd om de ontwikkeling van Belgisch extreem-rechtse groeperingen tegen te gaan. Wat deed de Belgische regering tegen vreemdelingen in ons land die lid waren van een buitenlandse autoritaire partij? Minister van Justitie Janson liet bij de besprekingen van het wetsontwerp verstaan dat vreemdelingen in België, die in hun land lid waren van een private militie, wegens ongewenste aktiviteiten uit het land konden worden gezet ([91]).

Ondertussen breidde de AO in België zich verder uit. De ingezette NSDAP-mannen hielden zich heel goed aan het hoofddoel van de AO, nl. het werven van nieuwe leden voor de NSDAP en het scholen van alle Duitsers in nationaal-socialistische zin. Toch reageerde de Belgische regering nog gematigd op de Duitse aktiviteit. In december 1934 meldde de AO-België dat de *Landesjugendführer für Belgien*, Hermann Degen, door de Belgische overheid voorgeleid was. De Duitse gezant merkte echter op dat het ging om een nog niet behandelende aangifte tegen Degen bij het Openbaar Ministerie. Daarin werd hij beschuldigd van overtreding van de wet op het verbod van geüniformeerde milities (in dit geval de *Hitler-Jugend*) en van het verspreiden van drukwerken zonder vermelding van uitgever of drukker. De aangifte gaf inderdaad aanleiding tot een verhoor van en een huiszoeking bij de *Landesjugendführer*, maar Degen behield daarna zijn volledige vrijheid ([92]).

De bezetting in maart 1936 door Hitler van het Rijnland — wat meteen de ineenstorting van het Locarnopakt betekende — beïnvloedde op beslissende wijze de politiek van de kleine landen. In België, wiens militaire positie nu erg verzwakt was, won het idee veld om een politiek van ongebondenheid en onafhankelijkheid te voeren. Een maand na deze ophefmakende internationale gebeurtenissen vond er in België weer een incident plaats met de AO. Dit keer kwam de aanklacht tegen een AO-lid van de Administrateur-Generaal van de Staatsveiligheid, de Foy. Op 30 april 1936 bracht deze een bezoek aan de Duitse gezant Brauer naar aanleiding van een voor ons volkomen onbekend 'geval Bell' ([93]). Tijdens dit bezoek wees

(91) *Annal. Parl., Chambre*, 1933-1934, 28 juni — 12 juli.
(92) Geheim rapport van de Duitse gezant in België, 19.1.1935 (PAB 88/2 Sekr.).
(93) Ambachtelijk verslag van Brauer, waarschijnlijk aan de *Legationsrat* en het AA, 6.5.1936 (NCWO II, NFWO, 7E054068/70).

de Foy Brauer erop dat de *Kreisleiter der NSDAP* in Antwerpen, Otto Hellwig, niet de terughoudendheid aan de dag legde die van hem als vreemdeling en als bediende van het *Generalkonsulat* in Antwerpen werd verwacht.

Hellwig kontakteerde nl. Belgen waaraan hij Duits politiek propagandamateriaal ter beschikking stelde ([94]). Tegen Hellwig werd daarom door de bevoegde ambtenaar een uitwijzing geformuleerd, maar de Foy wilde eerst Brauer de gelegenheid geven deze zaak te beoordelen. Op verzoek van de Foy bracht Brauer begin mei een bezoek aan de Staatsveiligheid, waarbij hij zich inderdaad vergewiste van de juistheid van de Foy's verklaringen. Maar hij verwittigde meteen de Foy dat een uitwijzing van Hellwig onvermijdelijk diepgaande gevolgen voor de betrekkingen tussen Duitsland en België zou hebben ([95]). Volgens hem waren de handelingen van Hellwig geenszins tegen de Belgische staat gericht, zodat ze een uitwijzing niet rechtvaardigden. Na lange besprekingen zag de Foy uiteindelijk af van harde maatregelen. Hij beperkte zich tot een waarschuwing aan het adres van Hellwig ([96]).

De zachtaardige houding van de Belgische regering valt te verklaren vanuit haar vooruitzicht zich op internationaal vlak volledig onafhankelijk op te stellen. Omdat de AO-leden onder bescherming stonden van de Duitse ambassade, kon België net zoals in 1934 niet het risico nemen zich de toorn van Duitsland op de hals te halen door de uitwijzing van een Duitser, vooral niet nu Duitsland een veel agressievere buitenlandse politiek voerde. De AO bleef ondertussen erg aktief en richtte steeds meer *Stützpunkten* op om haar propagandadoeleinden te verwezenlijken.

België was zich bewust van deze ontwikkelingen. Een geheim rapport van het Ministerie van Buitenlandse Zaken meldde in februari 1937 dat uit niet-politieke verenigingen van Duitsers in de Limburgse mijnstreek politieke cellen ontstonden. Zo groeide er uit de zanggroep Edelweiss uit Waterschei een kern van het *Deutsche Arbeiterfront* ([97]). Het rapport beschreef het doel van die groep : 1) Sympatizanten van Hitler en Nazi-Duitsland verzamelen; 2) Nazi-propaganda onder de Vlaamse arbeiders verspreiden; 3) Kleine groepen oprichten, vertrouwensmannen, die in poli-

(94) Het betrof hier Kets en een griffier Hermans.

(95) *Ich habe H. de Foy bedeutet dass eine Ausweisung des H. Hellwig ausserordentlich schwerwiegende Folgen für die Beziehungen zwischen Deutschland und Belgien haben müsse* (zie noot 93).

(96) Volgens D. MARTIN, *De Duitse « Vijfde Kolonne » in België 1936-1940*, in *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, 1980, p. 108, bestonden er goede verbindingen tussen de Staatsveiligheid en het Duitse gezantschap bv. het overmaken van konfidentiële nota's over anti-nazi's, maar ook welwillend overleg als er een regime-trouwe Duitser moest uitgewezen worden. Het voorval met Hellwig bevestigt dit laatste. Bovendien zou de Staatsveiligheid zich meer beziggehouden hebben met meestal anti-NS-emigranten uit Duitsland, die dan dikwijls weer werden teruggestuurd.

(97) Deze had zijn zetel in het café Welkom dat toebehoorde aan het Vlaams-nationalistisch provincieraadslid GEURS.

tieke en militaire cruciale ogenblikken als *Sprengkommando* of *Sabotage-Truppe* kunnen dienst doen ([98]).

De AO beperkte zich niet meer tot sociale en dus niet-politieke activiteiten. Dit was ook de mening van de Konsul-Generaal van België in Rijsel die in 1938 aan minister van Buitenlandse Zaken Spaak over de *Ortsgruppen* schreef: *Ils sont chargés de l'exécution et d'application de toutes les questions politiques regardant directement la propagande national-socialiste*. De konsul raadde de minister aan onmiddellijk de Veiligheidsdienst in te schakelen ([99]). Ondanks de steeds agressievere houding van Duitsland bleef de Belgische regering passief, ook na de aanhechting van Oostenrijk in maart 1938 en van het Sudetengebied in september van dat jaar.

Toen Duitsland begin 1939 echter ook Tsjechoslovakije en het Memel-gebied bezette, kreeg België meer en meer af te rekenen met Duitsland als een dreigende macht aan de grenzen. In dit klimaat ontstond er heibel rond een Duits feest in Limburg. In het *Stützpunkt* Winterslag vierden de Duitse mijnwerkers op 30 april 1939 hun nationale feestdag. Een Duitse *Gauleiter* hield daar voor zijn landgenoten, waaronder Schulze, een toespraak ([100]). De politiekommissaris van Winterslag verscheen echter op het toneel. Hij vroeg de identiteitsbewijzen van de aanwezigen, omdat er zich geüniformeerden in de zaal bevonden. Dit werd geweigerd door Fritz Ehlert, de leider van het *Deutsche Arbeiterfront* in België ([101]). Hij beweerde dat de groep « geüniformeerden » niets anders was dan een Oostenrijkse dansgroep in folkloristische kledij. Het kwam tot een harde woordenwisseling en zelfs tot een vechtpartij tussen beiden. Ehlert dreigde dit voorval aan de Duitse ambassade te melden en de kommissaris rapporteerde het incident aan zijn oversten ([102]).

In de nacht die op het incident volgde zouden de ramen van het lokaal waarin de feestelijkheden plaatsvonden en dat behoorde aan een Vlaams-nationalistisch provincieraadslid, door onbekenden ingeslagen zijn. Ook de tuin werd grondig vernield. Sommige franstalige kranten zouden het voorval aangegrepen hebben, om het nationaal-socialisme aan te vallen en

---

(98) Geheim rapport zonder vermelding van de auteur, 3.2.1937 (Archief Buitenlandse Zaken. Dit stuk werd ons medegedeeld door E. Verhoeyen).

(99) Brief van de Konsul-Generaal van België te Rijsel aan Spaak, 8.7.1938 (*id.*).

(100) Het overkomen van Duitse partij-ambtenaren naar België om er een toespraak te houden, gebeurde reeds sinds de oprichting van de *Ortsgruppen* en verzekerde een regelmatig kontakt tussen de AO-leden en hun vaderland.

(101) Het *Deutsche Arbeiterfront* (DAF) was een partij-afdeling die in België onder de *Landesgruppe* ressorteerde. Fritz Ehlert behoorde tot de initiatiefnemers van de oprichting van ARKO. Sinds 1936 was hij hooofdredakteur van het in België verschijnende blad voor Duitsers, de *Deutsch-Belgische-Rundschau*. Hij was ook vertegenwoordiger van de *Rheinisch-Westfalische Zeitung* in België (R. BOYEN, *De « Auslands-Organisation der NSDAP » in België, 1932-1933*, in *Belgisch Tijdschrift voor Militaire Geschiedenis*, 1980, p. 671).

(102) J.R. KOCH, *Kampfzeit im Ausland. Die Entwicklung der AO der NSDAP in Belgien*, Brussel, 1942.

de uitwijzing van de nazi-leiders te eisen ([103]). In ieder geval ontstond er beroering bij een deel van de bevolking. De internationale situatie was hieraan niet vreemd, omdat de opzegging door de Duitsers van hun verdrag met Polen enkele dagen voordien, oorlogsdreiging opriep. Een aantal Belgen volgden de Duitse ontwikkeling met aandacht en grepen een, op het eerste gezicht totaal onbelangrijk feit aan, om hun bezorgdheid te uiten over wat komen zou. Op 4 mei 1939 besloot de Belgische regering Ehlert het land uit te wijzen omwille van verzet tegen een politiebeambte. Onmiddellijk tekende de Duitse ambassade in België tegen deze maatregel protest aan bij het Ministerie van Buitenlandse Zaken en zelfs bij eerste-minister Pierlot. Ze probeerde het konflikt tot een misverstand te reduceren ([104]). Tegelijk waarschuwde de ambassade de Belgische regering dat dit voorval de Duits-Belgische betrekkingen ernstig zou schaden, tenzij het uitwijzingsbevel meteen werd ingetrokken. Eerste-minister Pierlot achtte dit laatste onmogelijk, maar verklaarde zich wel bereid het uitwijzingsprobleem opnieuw ter sprake te brengen op de kabinetsraad van 5 mei. Hij zou er drie alternatieven voorleggen: het uitwijzingsbevel kon worden ingetrokken; Ehlert zou « vrijwillig » het land kunnen verlaten; Ehlert zou na verloop van tijd zich weer in België mogen vestigen ([105]). De ministers bleven echter bij hun besluit. Ehlert moest vóór 11 mei het land uit en zij wilden geen belofte doen voor een eventuele terugkeer. De regering zou het bevel enkel willen intrekken indien Ehlert uit eigen beweging België zou verlaten.

Verbolgen over deze beslissing vroeg de Duitse ambassadeur in België, von Bülow-Schwante, aan het *Auswärtiges Amt* in Berlijn dat Duitsland op zijn beurt een belangrijk Belgisch persoon uit Duitsland zou uitwijzen ([106]). Op 6 mei besloot het AA tot een dergelijke tegenmaatregel ([107]), maar op bemiddelingsverzoek van de Belgische ambassadeur in Duitsland, Davignon, beloofde het deze maatregel niet vóór 10 mei door te voeren ([108]). Meer kon Davignon echter niet bekomen en hij keerde op 11 mei naar Brussel terug voor ruggespraak. Daar bereikte hij na lange besprekingen met de Belgische Minister van Buitenlandse Zaken, dat Ehlert weer naar België mocht reizen, op voorwaarde dat dergelijke gevallen zich niet

(103) Koch heeft het vooral over *Le Peuple* dat een volgens hem sensationeel leugen-bericht verspreidde, *Le Soir* en *La Nation Belge*, *Le Pays Réel*, *Volk en Staat*, *De Dag* en *Het Handelsblad* vroegen gelijke behandeling van de Fransen en Duitsers (J.R. KOCH, *op.cit.*, p. 22-23).

(104) De taalbarrière tussen Ehlert en de politie had er nl. toe geleid dat deze laatste Ehlert verkeerd had begrepen.

(105) Rapport van de Duitse ambassade in België aan onderstaatssekretaris Woermann (AA), 5.5.1939 (NCWO II, NFWO, 127226).

(106) Telegram van von Bülow-Schwante aan AA, 6.5.1939 (NCWO II, NFWO, 127223).

(107) Het betrof de uitwijzing van Meline, een bediende van de Englebert-Werke Aken (Verslag AA, 11.5.1939 — NCWO II, NFWO, 127228).

(108) Verslag van onderstaatssekretaris Woermann (AA) over een onderhoud met Davignon, 6.5.1939 (NCWO II, NFWO, 127226). Davignon haastte zich het AA te verklaren dat Ehlerts uitwijzing geenszins verband hield met diens journalistieke aktiviteiten of met zijn funktie in het DAF.

meer zouden herhalen. Een termijn hiervoor werd echter niet toegezegd, omdat het uitlekken ervan de Belgische regering in een onaangename positie zou brengen ([109]). Om de schijn te bewaren moest Ehlert zijn familie van Brussel naar Duitsland laten overbrengen ([110]). De Duitsers van hun kant schortten voor onbepaalde tijd hun tegenuitwijzing op. Uiteindelijk werd op 13 mei de overeenkomst officieel in een vertrouwelijke nota aan het AA overhandigd ([111]).

Welke redenen hebben de Belgische regering ertoe bewogen om, ondanks de démarches en dreigingen van de Duitse ambassade, Ehlert althans openlijk uit het land te verbannen? Ehlert werkte niet alleen als verslaggever van een Duitse krant in België, maar hij was ook verbonden aan de Duitse ambassade ([112]). In tegenstelling tot de vorige klachten tegen Duitsers bleef het voorval van Winterslag echter niet voor de omgeving verborgen en een deel van de bevolking nam aanstoot aan het gebeuren. De regering handelde onder druk van de publieke opinie, ook al wist ze dat de uitwijzing aan Duitse zijde kwaad bloed zou zetten.

Op 13 juni 1939 kwamen er in de Kamer interpellaties over het gebeuren in Winterslag. De socialistische volksvertegenwoordigers Piérard, Balthazar en Wauters voelden de ministers van Binnenlandse Zaken en Justitie aan de tand over de praktijken van de nazi-partij in België ([113]). Zij wilden aantonen dat onder de dekmantel van kulturele aktiviteiten de Duitsers in ons land propaganda voerden voor het Hitlerrégime. Piérard vermeldde in 't biezonder de *Auslandsorganisation*, waarvan de leider Schulze, als hoofd van een reisagentschap perfekt gecamoufleerde propaganda-reizen naar Duitsland organizeerde. Hij trok verder van leer tegen het verspreiden in België van Duits propagandamateriaal, tegen de spionage van de Gestapo en de havenarbeiders ([114]) en tegen de pro-Duitse agitatie in de Vlaams-nationalistische pers. Ook de Gentenaar Balthazar waarschuwde de regering voor de Duitse propaganda en spaarde de

---

(109) *Mit Rücksicht auf die Schwierige Lage der Belgischen Regierung, die der Botschafter* [=Davignon] *in längeren politischen Ausführungen erläuterte sei es allerdings nötig dass diese Zusage bis zu ihrer Verwirklichung vollkommen geheim bleibe. Wenn in Belgien etwas über diese geheime Zusage durchsichere, käme die Regierung in eine prekäre Lage* (Verslag AA, 12.5.1939 : NCWO II, NFWO, 127229/30).

(110) De overeenkomst werd bezwaard door het feit dat Ehlert bij zijn afreis naar Duitsland aan Belgische journalisten verklaarde dat hij slechts voor korte tijd naar Duitsland vertrok. De overeenkomst eiste nl. ook van de betrokkenen, Ehlert en Meline, volledige geheimhouding.

(111) *Je compte ainsi que vous m'en avez donné l'assurance, que le secret de cette note sera gardé. Je voudrais, comme je vous l'ai demandé ce matin au téléphone, que même l'intéressé ne soit pas mis au courant maintenant, de crainte d'une indiscrétion qui ferait rebondir l'incident ce que, tous deux nous voulons éviter* (Afschrift *Note confidentielle* (get. J. Davignon), 13.5.1939 — NCWO II, NFWO, 127233).

(112) Ehlert betaalde nl. zijn WHW-bijdragen aan de inzamelaar van de *Botschaft* (Lijst van WHW-*Spenden* 1938/1939 — KLM, D29).

(113) *Annal. Parl., Chambre*, 1e buitengewone zittijd, 13 juni 1939.

(114) Deze spionage zou zich vooral gericht hebben tegen de uit Duitsland gevluchte of verbannen personen die in België asiel vroegen.

vlaams-nationalisten niet. Deze laatsten lieten zich dit niet welgevallen en via de Limburger Ballet beschuldigden ze op hun beurt de socialisten onder buitenlandse invloed te staan. Het incident te Winterslag werd in hun ogen trouwens opgeschroefd.

De hele interpellatie mondde uit in verwijten van links tegen rechts en omgekeerd. De katolieke en liberale regeringspartijen hielden zich buiten dit kiese onderwerp, behalve eerste-minister Pierlot die de interpellatie moest beantwoorden. In weloverwogen bewoordingen schetste Pierlot de houding van België tegenover het buitenland. Hij was van oordeel dat, wanneer er incidenten rijzen tussen landen die goede betrekkingen willen onderhouden, het niet aangeraden was teveel ruchtbaarheid te geven aan de wijze waarop deze incidenten werden behandeld. « Wij willen de feiten onpartijdig ontleden zonder ze te vergroten of te verminderen... Wij zullen vermijden de zaken ingewikkelder te maken door er een nutteloze ruchtbaarheid aan te geven, onder voorwendsel dat de openbare mening moet bevredigd worden. In dergelijke aangelegenheden dient men de regering ruimschoots te vertrouwen, men moet ze laten handelen, zonder haar wegens bijkomstigheden uitleg te vragen over haar daden of voetstappen » ([115]). Om België beter te beschermen tegen buitenlandse agitatie had de regering een « veiligheidskommissie » opgericht, belast met de koördinatie tussen de verschillende ministeries. In zijn antwoord op de interpellatie verwees Pierlot reeds naar het wetsontwerp, dat de minister van Justitie op 8 juni had ingediend, om het voeren van politieke propaganda door vreemdelingen in België strafbaar te stellen. Bovendien liet Pierlot duidelijk verstaan dat een vreemdeling die de wetten van de Belgische gastvrijheid overtrad, onmiddellijk uit het land zou worden gezet.

De wet op de politieke aktie der vreemdelingen werd in de Kamer besproken en goedgekeurd op 29-30 juni ([116]). Ze was vooral bedoeld tegen buitenlandse financiële steun om politieke propaganda te voeren in België en dreigde met gevangenisstraffen. Deze maatregelen tegen vreemde agitatoren in België werden vanzelfsprekend nog verscherpt na de Duitse inval in Polen op 1 september en de daaropvolgende oorlogsverklaring van Engeland en Frankrijk aan Duitsland op 3 september 1939. België veranderde officieel zijn onafhankelijkheidspolitiek in een neutraliteitspolitiek.

Dat België zijn neutraliteit eer aan deed beweerde o.m. von Bülow-Schwante, de Duitse ambassadeur in België. Tussen 1 juli 1939 en 15 februari 1940 leverde België 19 uitwijzingsbevelen af tegen Duitsers ([117]). De Duitse ambassade kwam telkens tussen bij de Staatsveiligheid en het Ministerie van Buitenlandse Zaken. In vijf gevallen kon zij verkrijgen dat het

(115) Pierlot doelde hier duidelijk op het incident te Winterslag.
(116) *Annal. Parl., Chambre*, 1e buitengewone zittijd, 29-30 juni 1939.
(117) von Bülow-Schwante aan AA-Berlin, 18.2.1940 (NCWO II, NFWO, 2/EO73161).

uitwijzingsbevel werd ingetrokken. Alle andere uitwijzingen berustten volgens von Bülow op aanvaardbare gronden ([118]). Daarmee verzette de Duitse ambassadeur zich tegen de voorstellingen van *Landesgruppenleiter* Schulze die op eigen houtje, d.w.z. zonder de ambassade daarvan te verwittigen, op 4 januari 1940 aan de AO-Berlijn bericht had, dat de « laatste weken » 19 uitwijzigingen tegen Duitsers in België werden uitgesproken. Schulze sprak van een *planmässige Ausweisung* van alle Duitsers uit België ([119]).

Natuurlijk waren de voorschriften voor vreemdelingen in België sinds het uitbreken van de oorlog verscherpt, aldus von Bülow, maar zoals Schulze beweerde dat deze éénzijdig tegen de Duitsers werden toegepast, was onjuist. De Belgische Staatsveiligheid had hem namelijk vertrouwelijk meegedeeld dat België tussen september en december 1939 in totaal negen Fransen, meerdere Nederlanders en Engelsen wegens propaganda het land had uitgewezen. Alleen tijdens de maand december 1939 zette het nog eens acht Fransen over de grens. Schulze verwarde waarschijnlijk de zogenaamde massa-uitwijzing met in december geopperde voornemens van het Ministerie van Arbeid om de arbeidsvergunning van een aantal buitenlanders niet meer te hernieuwen, om op die manier werk te verschaffen aan Belgen ([120]). De Duitse ambassade toonde met haar verslag aan het AA dat ze de neutraliteitspolitiek van België ten volste vertrouwde. Het geval Ehlert bleek meer een principe-kwestie te zijn, misschien door de grote ruchtbaarheid die er aan gegeven werd.

Deze geïsoleerde incidenten geven het klimaat weer dat heerste tussen Duitsland en België op een bepaald ogenblik, bewijzen dat er een vergaande nationaal-socialistische propaganda gevoerd werd, maar zeggen niets over een georganizeerde spionage-aktiviteit vanuit de *Auslandsorganisation*. Daar waar men in Nederland meent bewijzen te hebben over deze ongewenste nevenaktiviteiten ([121]), hebben we die voor België niet. Wel zijn er een aantal gegevens, vooral op ekonomisch vlak, die in die richting wijzen.

De ekonomische betrekkingen tussen België en Duitsland verliepen sinds 1936 erg goed en de stimulansen hiervoor kwamen zowel van België als van Duitsland ([122]). De eerste AO-militanten in België bevonden zich in ekonomische middens. In 1942 beweerde de Duitser Werzner in de *Brüsseler Zeitung* dat Iweco de nationaal-socialistische arbeid in België zou

(118) Hij gaf o.m. als voorbeeld *Stützpunktleiter* Neumann die, verdacht van spionage, werd uitgewezen. De Duitse ambassade die de beschuldigingen onderzocht kwam via vertrouwelijke mededelingen te weten dat Neumann reeds jaren voor een *Abwehrstelle* werkte.

(119) Zie noot 117.

(120) Het betrof 2.500 bedienden en arbeiders, waaronder 100 Duitsers. Deze ekonomische maatregel had geenszins een politieke betekenis.

(121) L. DE JONG, *op.cit.*.

(122) D. MARTIN, *op.cit.*, p. 28 e.v.

hebben tegengewerkt. Het is echter begrijpelijk dat zelfs na de overheersing van België door Duitsland dit laatste niet wilde toegeven dat de vorming van NSDAP-kernen in België opgezet spel was via de oprichting van een firma. Dit zou overkomen als een misbruik van ekonomische samenwerking en het zou betekenen dat de in België levende Duitsers niet spontaan tot het nationaal-socialisme overgingen ([123]).

Op ekonomisch vlak bestond in 1932 in België trouwens al een *Deutsch-Belgische Handelskammer*. Het Hitlerregime zou volgens Pol deze en andere handelskamers gebruikt hebben voor ekonomische spionage. Daarom waren zij niet ondergeschikt aan het Duitse Ministerie van Ekonomische Zaken, maar werden zij gekontroleerd door de AO-militanten ([124]). Berlijn verordende inderdaad in 1934 dat Koch, prokureur bij Iweco, als leider van de *Wirtschaftsstelle der Kreis I Belgien* deelnam aan de *deutschen Handelskammern und wirtschaftlichen Vereinigungen im Ausland* ([125]). *Landesgruppenleiter* Schulze was later direktielid van dezelfde Duits-Belgische handelskamer ([126]). Of deze kamers samen met de AO in België aan ekonomische spionage deden is niet bewezen.

De *Landesgruppe Belgien* had het in de eerste plaats op de Joden gemunt. Koch schreef in maart 1939 naar de Duitse ambassade: *Wir wollen nur durch klare Aussprachen und durch reichliche Aufklärung der massgebende Leute erreichen, dass die Juden möglichst schnell auf diesen Geschäft (= Pferdeverkehr-Gesellschaft) ausgeschaltet werden und, dass soweit wie eben möglich arische belgische Geschäftsleute dafür eingeschaltet werden* ([127]). Vanzelfsprekend druiste dit in tegen de wetten en principes van een demokratisch land als België, waar volgens de grondwet mensen niet op basis van godsdienst of ras worden gediscrimineerd. Een paar maand later bezorgde Koch diezelfde ambassade een lijst van ondernemingen in België die als *Geschäftspartner für deutschen Firmen augenblicklich nicht in Frage kommen* ([128]). Aan het *Aussenhandelsamt* in Berlijn speelde Koch een lijst door van firma's in België die als Belgische ondernemingen ingeschreven stonden, maar volgens Koch *rein English* waren. Koch konkludeerde daaruit dat ze ook voor de Engelse belangen werkten en dus als handelspartners voor Duitse firma's niet in aanmerking kwamen ([129]). Hieruit blijkt dat de ekonomische bedrijvigheid van de *Aus-*

(123) WERZNER, *Die Gemeinschaft der Deutschen in Brüssel*, in *Brüsseler Zeitung*, 24.9.1942.
(124) Dit alles althans volgen POL, *op.cit.*, p. 70. Volgens hem waren de handelskamers in Frankrijk, België, Holland en de Balkan echte kweekplaatsen van de Duitse Vijfde Colonne.
(125) Nota uit Berlijn, 27.6.1934 (KLM, D2F8).
(126) NCWO II, T501, 102, 490.
(127) Koch aan *Deutsche Botschaft*, 22.3.1939 (NCWO II, Mikrofilms AA, R25: *AO-Lg. Belgien, Wirtschaftsstelle*).
(128) Koch aan *Handelsabteilung Deutsche Botschaft*, 1939 (*id.*, R26, *id.*).
(129) Eén firma noemde hij bij naam, nl. De *Agence Continentale et Anglaise*. (Koch aan de *Leitung der AO der NSDAP, Aussenhandelsamt*, 1939, *id.*).

landsorganisation in België zich niet beperkte tot Duitse firma's en met haar inmenging toch de Belgische ekonomie raakte.

Een ander gebruikt middel was het verspreiden of versterken van geruchten of nieuwtjes, die ten goede kwamen aan de Duitse ekonomie. In december 1939 vroeg de Duitse ambassade aan de *Landesgruppe* België mee te helpen aan het ondermijnen van het vertrouwen in het Engelse pond door overal de slechte internationale positie van het pond te benadrukken, zodat de vrees bij de Belgische openbare opinie voor een verdere waardedaling van het pond toenam ([130]). Ook hier stellen we een beinvloeding van Belgen vast. Na de Duitse overwinning op België kontroleerde de *Militärverwaltung* de Belgische ekonomie, om ze ten dienste te stellen van de Duitse oorlogvoering. Daarvoor had ze blijkbaar Schulze en zijn medewerkers niet nodig, want na 1940 vinden we geen sporen van ekonomische bedrijvigheid binnen de *Landesgruppe*.

Aangaande de militaire spionage weten we enkel uit Schulzes partijdossier, dat hij vóór, maar vooral na de Duitse inval in Polen, in september 1939, militaire en ekonomische berichten verzamelde, die via de *Auslands-Organisation* aan de bevoegde diensten werden overgemaakt ([131]). Naar de inhoud van deze berichten hebben we het raden.

Het feit dat de AO haar leiders als *politischen Leitern* bestempelde bewijst dat haar politieke aktiviteit ver ging en soms buiten het domein van de propaganda trad. Zo stelde in maart 1936 Bohle een geheime nota voor zijn diensten in het buitenland op, waarin hij deze aanzette tot welwillende medewerking bij de rekrutering van de legerdienstplichtige *Auslandsdeutschen* in samenwerking met de konsulaten (dus het AA). *Der politischen Leiter* (=AO-leider) moest deelnemen aan de selektie van de Duitsers in het buitenland voor de leger- en arbeidsdienst in Duitsland en wel zo dat alleen « waardige » dienstplichtigen gevorderd werden. « Om mogelijke moeilijkheden en misverstanden te vermijden heeft de AO er van afgezien haar deelname aan de selektie van de dienstplichtigen openlijk bekend te maken ([132]).Of de toenmalige *Kreisen* in België aan deze oproep gevolg gaven is onbekend, maar waarschijnlijk. In ieder geval arresteerde de Belgische overheid in mei 1940 de tot de *Ortsgruppe* Brussel behorende Carl Ehrich die de terugkeer naar Duitsland van Duitsers op militaire leeftijd organizeerde ([133]).

Minstens tweemaal wees België een AO-lid wegens spionage het land uit, ondermeer Leo Heyman uit Luik en *Stützpunkt*-leider Neumann, die

(130) Von Bülow-Schwante aan AA, 13.12.1939 (NCWO II, NFWO, 8, 370289).
(131) Zie noot 138.
(132) Toch gebood Bohle zijn AO-funktionarissen niets « ongepast of tegen het volk » te begaan, wanneer zij als rechterhand van de konsul werkten *bei einer lediglich sich auf innerdeutschen Belange beziehenden Angelegenheit* (PAB, 88/3 Sekr.).
(133) Carl Ehrich (*German Intelligence Service*).

voor de Duitse contraspionage werkte ([134]). Wij beschikken ook over de lijst van Duitse spionnen en door de Belgische regering van spionage verdachte personen opgesteld door de *German Intelligence Service* ([135]). Zo'n 22 personen uit onze (onvolledige) AO-ledenlijst van België leken geen onberispelijk leven te leiden ([136]). Als voorbeeld kan hier *Landesgruppenleiter* Schulze dienen.

Vóór, maar nog in grotere mate na 1 september 1939 (Duitse inval in Polen) zou hij militaire en ekonomische berichten via de AO aan de betrokken Duitse diensten hebben overgemaakt. Op 20 juni 1942 verkreeg hij het *Kriegsverdienstkreuz I Klasse ohne Schwerte* voor zijn omvangrijke werkzaamheden tijdens de bezetting van België. Zo zou Schulze meegeholpen hebben aan de vlugge organizatie van het spoorwegverkeer kort na de Duitse inval, hetgeen het troepen- en materiaaltransport verzekerde ([137]); waren de vorming van Vlaamse en Waalse legioenen in eerste instantie het resultaat van zijn initiatief; onderdrukte hij de vijandelijke propaganda; ondersteunde hij de *Wehrmacht* en verzorgde hij de levensmiddelenverdeling voor de Duitse kolonie in België ([138]). Volgens de *German Intelligence Service* zou hij in enge relatie hebben gestaan met de Gestapo voor contraspionagezaken. Hij stond in kontakt met de geheime agenten Maurits de Haas, Carl Müller, Kleinschmidt en Goossenaerts.

Dergelijke voorbeelden bewijzen nog niet dat de *Landesgruppe Belgien* georganizeerd aan spionage deed, alhoewel ze ons vermoeden versterken. Het is opvallend dat zowel *Landesgruppenleiter* Schulze als zijn kollega Butting in Nederland met inlichtingen- en spionagediensten in verband worden gebracht. Wij kunnen ons afvragen in welke mate zij hiervoor van hun organizaties gebruik hebben gemaakt. Dat we de *Landesgruppe Belgien* bij gebrek aan bewijzen niet als een spionage-organizatie kunnen beschouwen, betekent nog niet dat haar aktiviteiten geen nadeel konden berokkenen aan de veiligheid van de Belgische staat, vooral in een periode van interne politieke krisis en gespannen internationale sfeer. Het gevaar dat een aantal Duitsers onder invloed van de AO zich zou omvormen tot een Vijfde Colonne was niet denkbeeldig.

---

(134) *Deutsche Nachrichtenbüro 1939/40*, 15.9.1939 (BAK, NS-10, 98).

(135) Lijst ter beschikking gesteld door R. Boyen.

(136) Het betreft Baehrens Kurt, Burghoff Hermann, Christmann Wilhelm, Degen Hermann, Deutsch Walter Otto, Ehlert Fritz Otto, Ehrenfield Carl, Frey Hermann, Goossenaerts Emile, Hagemann Julius, Hellwig Otto, Herz Wilhelm, Keim George Carl, Kleinschmidt Margot, Klostermeyer Wilhelm, Kohler Martin, Muller Carl, Mueller Otto, Neumann, Pappenheim, *Oberst* Carl Friedrich von Rabe, Schulze Adolf, Toeppel Arno, Uhlig George, Vierkotter Kurt. Voor meer gegevens zie onze lic. verh., p. 108-111.

(137) De familietraditie getrouw, werkte Schulze van jongsaf bij de Duitse staatsspoorwegen. Na zijn aanstelling door Bohle tot Lg.-1. bleef hij bij deze in dienst en bekleedde in België de funktie van *Generalvertreter der Deutschen Reichsbahn für Belgien*.

(138) BDC-dossier A. Schulze.

Een beïnvloeding van de Belgische publieke opinie bleef trouwens niet uit. De AO-groepen trachtten de pers te zuiveren van voor Duitsland schadelijke berichten. Negatieve berichten, bijvoorbeeld over de imperialistische voornemens van Hitler, spraken zij tegen en stuurden zelf rooskleurige berichten de wereld in ([139]). Zo organizeerde de *Landesgruppe Belgien* het verspreiden van geruchten *in einer von uns gewünschten Farbung* vóór ze in de pers verschenen. In het grootste geheim moesten aangestelde personen bewust geruchten rondstrooien of heel vertrouwelijke gesprekken voeren met de mannelijke of vrouwelijke kletskousen van het dorp ([140]).

Beweren, zoals Martin ([141]), dat de AO-leden zelden als propagandisten optraden is dus verkeerd. « Dat ze zelden als spionnen optraden en dat ze niet zozeer als fanatieke vijanden van het gastland dan wel als trouwe onderdanen van het nationaal-socialistische moederland gevormd werden », is ongetwijfeld juist. Toch menen wij dat een onverbiddelijke trouwe aan het nazi-regime in Duitsland uiteindelijk niet meer te rijmen viel met een objektieve houding tegenover het gastland, vermits men geen twee heren kan dienen. Anderen stellen dat de Duitse Vijfde Colonne relatief onbelangrijk was als middel om de Belgische staat te ondermijnen ([142]). De Duitsers zouden een Vijfde Colonne in België niet nodig gehad hebben, omdat de betrekkingen met de Belgische traditionele kringen juist zo gesmeerd liepen ([143]).

In elk geval blijft dat bij het uitbreken van de oorlog de AO-leden met hun kennis over België klaarstonden om de invallers met al het nodige bij te staan, voor zover zij daarbij door de deportaties, uitgevoerd door de Belgische regering, niet verhinderd werden. In die zin waren de door het Ministerie van Justitie genomen veiligheidsmaatregelen niet ongerechtvaardigd. Trouwens, onder de veertien naar Abbeville getransporteerde Duitsers bevonden zich met zekerheid drie geheime agenten. Hoogstwaarschijnlijk werkten zij niet in opdracht van de AO, maar deze laatste droeg ongetwijfeld, door het verspreiden van geruchten, bij tot de ontstane angstpsychose die leidde tot de deportaties.

De AO-funktionarissen hebben altijd ontkend dat hun organizatie iets met spionage te maken had. Op zijn proces te Nürnberg ontkende Bohle logischerwijze dat de *Auslandsorganization* als een Vijfde Colonne in het buitenland fungeerde of de bedoeling had politieke informatie te vergaren. Dat hij niets afwist van niet propaganda-aktiviteiten van zijn *Landesgruppen* strookt echter niet met de politieke informatierapporten van de

(139) Zie rondschrijven van Bohle aan alle Duitse diplomatieke vertegenwoordigingen, 17.1.1940 (NCWO II, NFWO, 2, 37800 1/2).
(140) Schrijven van AA aan Duitse gezant in België, 16.1.1940.
(141) D. MARTIN, *op.cit.*, p. 93.
(142) L. DE JONG, *op.cit.*, p. 260.
(143) D. MARTIN, *op.cit*, p. 113.

landesgruppenleitern over hun gastland die hij, zeker nà 1940, o.m. naar Himmler stuurde. Zo ook een geheim rapport van Schulze over de toestand in België op 1 juli ([144]). Hij prees trouwens de *Auslandsdeutschen* bij Himmler aan als de beste propagandisten buiten de rijksgrenzen, omdat zij *auf Grund ihrer Landeserfahrungen, Sprachkentnisse, und ihrer Verbindungen zum Gastvolke verstehen, was gemacht werden muss.* Op zijn proces te Nürnberg bekende hij dat hij wel politieke rapporten, maar geen spionage-berichten, — maar waar ligt soms het verschil? — vanuit Berlijn doorspeelde naar de bevoegde bureaus.

We vermoeden dat de *Auslandsorganisation* niet alleen een milieu was waarin spionnen konden gerekruteerd worden, maar ook die spionage bevorderde. Maar het bronnenmateriaal is te schaars om hierover met zekerheid een besluit te trekken. Het is echter duidelijk dat sommige taken verder gingen dan alleen maar propaganda. Bovendien werd de AO heel goed in de Duitse georganizeerde chaos ingewerkt. Dank zij haar positie binnen het AA genoten haar leden van een zekere immuniteit, waardoor zij misschien al eens wat méér durfden. Anderzijds betekende deze ondergeschiktheid aan het AA de garantie dat de AO binnen het Duitse systeem geen bevoorrechte positie kon innemen. Met zekerheid besluiten we dat de *Landesgruppe Belgien* werd opgericht als spionagedienst tegen de uitgeweken landgenoten. Vooral joodse en anti-nationaal-socialistische Duitse inwijkelingen in België werden op de voet gevolgd en bedreigd met *Rücktransport* naar Duitsland, waar hen ongetwijfeld geen feestelijk onthaal te beurt zou vallen.

(144) GRMA, T175, 80, 600750.

LIJST VAN AFKORTINGEN

AA = *Auswärtiges Amt*
Ann. Parl. = *Annales Parlementaires*
AO = *Auslands-Organisation*
AFS = *Auslandsdeutsche Frauenschaft*
ARKO = *Arbeitsgemeinschaft der Deutschen Kolonie*
BAK = *Bundesarchiv Koblenz*
BZ = *Brüsseler Zeitung*
CDD = Centrale Dienst Documentatie
DAF = *Deutsche Arbeiterfront*
Form. Pol. All. = *Formations Politiques Allemandes*
GRMA = *German Records Microfilmed at Alexandria*
KLM = Koninklijk Legermuseum
KLV = *Kinderlandverschickung*
NS = Nationaal-Socialisme of Nationaal-socialistisch
NSDAP = *Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei*
NSV = *Nationalsozialistische Volkswohlfahrt*
NCWOII = Navorsings- en Studiecentrum voor de Geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog
NFWO = Nationaal Fonds voor Wetenschappelijk Onderzoek
OFK = *Oberfeldkommandantur*
Og. = *Ortsgruppe*
PAB = *Politisches Archiv Bonn*
RSHA = *Reichssicherheitshauptamt*
TB = *Tätigkeitsbericht*
WHW = *Winterhilfswerk*